

ANMELDELSER

LO PÅ VEJ MOD FH

Poul Smith: *Ulvetider og skiftespor. LO på vejen mod Fagbevægelsens Hovedorganisation*, Gads Forlag, 2022, 359 s., Ill., ISBN: 978-87-12-06700-9.

Af **Bent Gravesen**

Bogen er skrevet som en bestillingsopgave fra LO's sidste formand, der senere er blevet den første og nuværende formand for Fagbevægelsens Hovedorganisation (FH), Lizette Riisgaard. Bogen er resultatet af en bestilling af en bog om LO på vejen mod Fagbevægelsens Hovedorganisation (FH) i perioden fra 1998 til 2018, hvor LO og FTF nedlægges og FH dannes. Bogen dækker dermed et hul i LO's historie samlede historie, nemlig den periode, der ikke allerede er dækket af de to store historiske festskrifter Henning Tjørnhøj (red): *Fremad og atter fremad, LOs historie 1871-1960* og Henning Grelle: *I takt med tiden – LOs historie 1960-1997*.

Ifølge forfatteren er bogen ikke et bestillingsværk, forstået som et værk hvor bestilleren og dermed betaleren også har bestemt, hvilke analyser, problemstillinger og konklusioner, der skal skrives. Sådan virker bogen da heller ikke, selv om det jf. nedenfor ikke er den kritiske analyse, der gennemsyrrer bogen.

Bogen bærer tydeligt præg af at være skrevet af en erfaren journalist med livslang indsigt i dansk (og europæisk) politik i almindelighed og arbejderbevægelsens politiske rolle i særdeleshed. Først og fremmest er bogen om LO's sidste 20 år ligesom Poul Smidt biografi *Viggo Kampmann. Modig modstandsmand, klog finansminister, ustyrlig statsminister*, der kom i 2016, en velskrevet bog, skrevet med en dygtig, erfaren journalistisk pen. Den 358 sider store bog er trods det måske lidt tørre emne en letlæst page turner.

Bogen er skrevet efter den velkendte journalistiske research-opskrift med flittig brug af journalistens foretrukne kilder: umiddelbart tilgængelige skriftlige sekundærkilder som grundlag for brug af en lang række mundtlige ekspert-, parts- og erfaringskilder. De journalistiske kilder er primært brugt anonymt 'til baggrund', som journalisterne kalder det. De interviewede kilder træder kun sjældent frem 'til citat' undervejs i bogen.

Bogen er samtidig skrevet med journalistens typiske forkærlighed for den personbårne begivenhedshistorie. Poul Smidt bruger i bogen sine mange anonyme mundtlige kilder til at få nærmere indsigt i bl.a. nogle af de mere eller mindre dramatiske og undertiden konfliktfyldte begivenhedsforløb, der også har været en del af LO's historie i perioden 1998-2018.

Det præger bogen, at Poul Smidts har prioriteret den personbårne begivenhedshistorie ud

fra denne kombination af flittig brug af anden-håndsberetninger og anonyme mundtlige kilder. Den direkte brug af primærkilder er derimod yderst sparsom. Bogen er meget berettende, en række steder grænsende til det overfladisk fortællende. De steder, hvor beretningen handler om store og undertiden konfliktfyldte udfordringer for fagbevægelsen og LO, når bogen sjældent længere end til at fortælle stiltfærdigt og nærmest nedtonet om, hvordan LO opfatter og reagerer på disse udfordringer, mens selve udfordringerne typisk ikke analyseres nærmere.

Dermed kommer Poul Smits bog til at ligne sine to forgængere ved at være en relativt snæver organisationshistorie og ved at være skrevet ud fra det, Poul Smith selv i forordet kalder 'stor respekt for dansk fagbevægelses enestående resultater'. At vægten ligger på organisationshistorien kommer bl.a. til udtryk ved bogens emnevalg. Den kronologisk disponerede bog lægger løbende vægten på netop de opgaver og udfordringer, som LO med større og mindre succes gav sig i kast med i perioden. Derimod kaster bogen kun i mere begrænset omfang lys over de – undertiden store – udfordringer på arbejdsmarkedet og for medlemsforbundenes medlemmer, som LO undervejs mere eller mindre har valgt at lade ligge eller i hvert fald ikke har prioriteret højt nok til at opnå større resultater.

Bogen anlægger i det hele taget kun sjældent en bredere analyserende tilgang. De dyberegående baggrundsanalyser af de bredere sociale og institutionelle udviklingsdynamikker fylder ikke meget som bagtæppe for og forklaring på begivenhedshistorien.

Et eksempel herpå er de dramatisk kuldsejlede trepartsforhandlinger med S-RV-SF-regeringen i 2012. Her havde LO og ikke mindst LO-formanden Harald Børsting på forhånd sat

nåsen op efter at opnå politisk indflydelse og væsentlige resultater. Men allerede under de uformelle kontakter, inden de egentlige trepartsforhandlinger stod det klart, at det havde ringe udsigter. Den daværende finansminister, Bjarne Corydon, lagde op til, at fagbevægelsen skulle yde stort set uden at nyde. Fagbevægelsen skulle ifølge regeringens oplæg bidrage med flere arbejdstimer, uden at regeringen til gengæld havde noget nævneværdigt, endsiges konkret på hylden som modydelse til LO. Ikke just det bedste oplæg til en vellykket trepartsaftale, der som bekendt gik helt i vasken.

Men hvordan kunne det overhovedet kunne komme dertil? Hvordan kunne en socialdemokratisk ledet regering møde noget nær tomhændet op til trepartsforhandlinger med vidtgående krav til LO uden klare forestillinger om, hvad fagbevægelsen skulle opnå til gengæld? Disse spørgsmål får vi desværre ikke nærmere belyst i bogen.

Tilsvarende går bogen ikke nærmere ind på de efterfølgende store konsekvenser for LO's videre udvikling. Alle i LO var helt på det rene med, at den sammenbrudte trepart, uden at LO opnåede noget som helst, satte det et kæmpestort spørgsmålstejn ved LO's evne til at opnå politiske resultater til gavn for fagbevægelsens medlemmer. Det gjaldt ikke mindst Metals daværende afgående formand Thorkild E. Jensen, der forinden selv havde oplevet, hvordan hans egen hovedbestyrelse undsagde regeringens trepartsoplæg. Bogen fortæller, hvordan Thorkild E. Jensen derfor brugte situationen til at slå et slag for mere fælles fodslag i den samlede fagbevægelse ved at slå LO, FTF og måske også AC sammen, og bogen giver ligeledes et fint indblik, hvor alvorligt LO-toppen med formanden Harald Børsting i spidsen

så på situationen, hvor den sammenbrudte trepart sammen med faldende medlemstal, faldende organisationsgrad og forringet overenskomstdækning satte spørgsmålstegn ved LO førstefødselsret som en politisk spiller, regering og folketinget lyttede til.

Trods denne præcise og detaljerede skildring af præcis den politiske udfordring, der udgjorde bagtæppet for de efterfølgende års proces hen imod fusionen med FTF i FH i 2018, går bogen hverken nærmere ind på at analysere selve udfordringen eller på at analysere, hvorvidt den efterfølgende proces i LO formåede at give holdbare svar på denne altafgørende udfordring for både selve LO-organisationen og den samlede danske fagbevægelse.

Noget tilsvarende oplever læseren flere gange i bogen. Lige når begivenheds- og organisationshistorien rejser rigtigt spændende udfordringer og perspektiver, ledes læseren over til et nyt emne.

Bogen giver de bedste og grundigste beskrivelser af LO's arbejde i perioden 1998-2018 på de områder, hvor der i LO's arbejdsprogrammer og (ikke mindst) forretningsudvalg har været de største prioriteringer – uanset om man nødvendigvis kan karakterisere alle disse indsatser som store resultatmæssige succeser eller ej. LO's indsats gennem perioden inden for de store tunge arbejdsmarkedspolitiske områder, der traditionelt har været kerneopgaver for fagbevægelsen, (overenskomstfornyelser, arbejdsmarkedspolitik, uddannelse, velfærds politik, arbejdsmiljø, social dumping, osv.) behandles rimeligt indgående i det 358 siders store værk.

Til gengæld er bogen mere sparsom i beskrivelsen af de indsatsområder, der undervejs har været mindre vigtige for de store medlemsforbund og dermed LO's politiske ledelse, og hvor

både indsatsen og resultaterne typisk har været mere beskedne – eller nærmest fraværende. Det gælder områder, der traditionelt spiller en mindre, underordnet rolle i fagbevægelsens arbejde, såsom ungdomsarbejde, socialpolitik og internationalt arbejde i bl.a. EU-sammenhænge. Men det gælder også nye udfordringer for fagbevægelsen som f.eks. de forskellige forsøg på at omgå og direkte undgå den danske aftalemodel ved hjælp af forskellige former for atypisk beskæftigelse med få eller ingen arbejdstagerrettigheder og kollektive aftaler. Det tjener imidlertid til bogens fortjeneste, at udviklingen i LO-indsatsen på sådanne områder kort beskrives, så læseren i det mindste får et indtryk af, hvilken (begrænset) indsats der er blevet ydet på disse områder.

En organisation kendes både på sine prioriteringer og sejre og på sine – eventuelt selvvalgte – begrænsninger. Det gælder også LO, og ved i så høj grad at lade fremstillingen styre heraf, bidrager bogen indirekte og uden at gøre det til en eksplicit problemformulering til at tage et bestemt gennemgående billede af LO gennem sidste 20 år. Bogen tegner – efter anmelderens vurdering helt berettiget – et billede af LO som en organisation, der først og sidst ser sin mission i at varetage netop de faglige og politiske interesser, der er vigtige for arbejderklassens A-hold. Med arbejderklassens A-hold tænker jeg her på den danske aftalemodels typiske lønarbejder: den fastansatte på fuld tid på overenskomstmæssige vilkår, primært i den private sektor.

Men dette billede af LO tegner kun indirekte et billede af LO's udvikling frem mod fusionen med FTF. Bogen går ikke nærmere ind på at analysere, hvordan ikke mindst de store medlemsforbund i årene frem mod fusionen med FTF sætter et afgørende præg på LO's prioriteringer, politik, organisation og kultur.

Det ville ellers have været et vigtigt bidrag til at forstå, hvilke udfordringer, der nødvendigvis ville ligge i en fusion med et FTF, der kom med helt andre prioriteringer, en ganske anden politisk tilgang og en væsentlig anderledes organisation og organisationskultur.

Bogen ønsker, som undertitlen fremhæver, at være historien om 'LO på vejen mod Fagbevægelsens Hovedorganisation'. Netop derfor ville det have været interessant at få belyst disse forskelle i prioritering, politik og kultur, der op til og ikke mindst efter fusionen i 2018 spillede en afgørende rolle både for forhåbninger og bekymringer hos FH's medlemsforbundene.

Selv hvis Poul Smith har haft et ønske om at belyse disse forhold, har hans valg af kildemateriale givetvis udgjort en begrænsning. Der foreligger ikke nærmere historiske analyser heraf, som Poul Smith har kunnet støtte sig til, og ud fra de mundtlige kilder har det givetvis været vanskeligt at finde valide svar på, hvordan de store medlemsforbund og deres medlemssammensætning satte deres afgørende præg på både prioriteringerne, politikken, organisationen og kulturen i LO og derigennem skabte helt særlige forudsætninger og udfordringer for FH-fusionen.

Med bogen får læseren et letlæst overblik over LO's historie i de sidste 20 år. Hullet i LO's historie, historien om LO sidste 20 år, er skrevet og udfyldt. Ønsker man at læse en velskrevet beretning om LO's virke og udvikling i organisationens sidste 20 år, kan bogen kun anbefales. Historien om LO's (og FTF's) vej mod FH-fusionen er derimod endnu ikke skrevet.

Ønsker man at læse en samfundsanalytisk historie om LO's indflydelse på det danske arbejdsmarked og på Christiansborgs politik for arbejdsmarked og arbejdsliv, må man, som Poul

Smith selv indirekte gør opmærksom på i forordet, vente på, at yngre historikere og arbejdsmarkedsforskere følger op med mere detaljerede afhandlinger.

POLITISK TILBAGEBLIK

Holger K. Nielsen: *Det var det værd: Politisk tilbageblik*, Momenta, 2021, 368 s., Ill., ISBN: 978-87-93622-31-9

Af Karsten Fledelius

Holger K.s "politiske tilbageblik" er en Herindringsbog, som er både velskrevet, åben og opmuntrende. Helt personligt en bog, jeg er vendt tilbage til gang på gang efter 24. februar i år, når jeg havde brug for at tænke på noget andet end den igangværende krig i Ukraine. For Holger K.s tilbageblik er sandelig også tanker til tiden. Og skrevet af en person, som ikke har været bange for at opdatere sine synspunkter – og være ved det.

Det viser sig bl.a. i bogens mange fine analyser. F.eks. i afsnittet "En uheldig alliance" (s. 238-40) hvor han yder venstremanden Anders Fogh Rasmussen en vis retfærdighed som en ordholdende kollega, men samtidig ser hans alliance med Dansk Folkeparti som opportunistisk og kynisk og ikke "det politiske geni han af og til gøres til". I det hele taget får den tidligere statsminister og NATO-generalsekretær ikke for lidt, især for hans totale opslutning bag Irak-krigen i 2003, hvor Holger K. ligger helt på linje med den historikergruppe, som siden har undersøgt forløbet, herunder de manglende beviser for Saddam Husseins besiddelse af masseødelæggelsesvåben og de grundløse påstande

om hans manglende samarbejde med FN-s våbeninspektion. Som sum finder han Anders Fogh Rasmussen overvurderet som statsmand, både på hjemme- og udebane.

Bedømmelsen af Anders Fogh-Rasmussen er dog mere positiv end af den statsminister, i hvis regering Holger K. selv oplevede at være minister, først skatte-, derefter udenrigsminister: socialdemokraten Helle Thorning-Schmidt. Han er kritisk over for hendes ledelse i stort og småt og tilskriver hende en stor del af skylden for, at regeringssamarbejdet blev så uacceptabelt for SF, at et flertal af partiets folketingsmedlemmer gik imod landsledelsens flertal og gennemtrufede dets ophør. Det var i forbindelse med den berygtede DONG-sag, hvor Holger K. gør opmærksom på, at staten stadig har aktiemajoriteten i Ørsted og fået del i den rigtige satsning, den finansielle indsprøjtning skulle bruges til: udfasning af fossil energi til fordel for storstilet indsats for vindmølle-energi.

Holger K. har ikke den store sympati for de overløbere, som efter 2011 forlod partiet, hverken Matthias Tesfaye, Ida Auken eller – hans værste aversion i partiet, den nuværende socialdemokratiske minister Astrid Krag, hvis kandidatur til formandsposten i SF han bekæmpede og hvis bekendelse ved partiskiftet til socialdemokratiet, “at hun altid af hjertet havde været socialdemokrat”, han finder meget frastødende. Derimod er han ganske anerkendende over for Bjarne Corydon og mener, at han som kollega var OK, og på en række punkter ganske kompetente.

Omtalen af Enhedslisten er blandet, med anerkendelse over for enkeltpersoner, men han finder det meget frustrerende, at det blev nødvendigt at tage imod et tilbud fra Venstres Lars Løkke Rasmussen om et finanslovsforlig, da

Enhedslisten hang sig i, efter Holgers mening, mindre væsentlige detaljer og dermed forsømte muligheden for at få en “rød” finanslov hevet i land i stedet for en finanslov over midten.

Men både under Thorning-regeringen, og generelt, er det de Radikale, som kommer ud med den mest negative vurdering fra Holger K.s side, med Margrethe Vestager som det værste eksempel. Holger K. oplever hende som værende totalt ufølsom over for regeringspartnernes interesser og godt tilfreds med, at et flertal i SF's folketingsgruppe til sidst så sig nødsaget til at forlade regeringssamarbejdet – til stor skuffelse både for Holger selv, den nye SF-formand Annette Willumsen – som Holger er meget anerkendende overfor – og de to andre SF-ministre i regeringen. Holger selv kun fik 55 dage på den udenrigsministerpost, han brændte så meget for – en forandring til det bedre fra det besværlige Skatteministerium, hvor han skulle håndtere arven fra de borgerlige regeringer med deres omlægninger og personalenedskæringer bl.a. på ejendomsskatteområdet, som han finder har skabt både vilkårlighed og åbenlyse urimeligheder ved en centralisering af processerne, i stedet for at lade kommunerne beholde den lokale vurdering.

Holger K. er dog generelt meget anerkendende over for det politiske håndværk og embedsmændenes indsats. Det der tilsyneladende ærgrer ham mest er det faktum, at Thorning-regeringen, venstrefløjens partier og SF specielt, efter hans mening kunne have gjort det meget bedre mellem 2011 og 2014, hvor SF havde del i regeringsmagten. Men samtidig ser han det som helt skelsættende, at SF for første gang faktisk “sad med ved regeringsbordet”, herunder i de afgørende regeringsudvalg K-udvalget og Ø-udvalget. Men hvorfor fik man så ikke flere

“røde resultater”? Hvorfor smuttede valgløfter som betalingsringen omkring København? Hvorfor kastede DONG-sagen specielt SF ud i så livstruende en krise, at man måtte opgive deltagelsen i regeringen?

Netop den sidste begivenhed, som fandt sted omkring slutningen af januar 2014, har sat sig så markante spor i Holger K.s erindring, at den leverer afsættet til til hans “politiske tilbageblik”, skrevet to år efter, at han stoppede som folketingsmedlem. Var det så det værd? Ja, som han siger side 20: Det at han har været helt inde i magten har lært ham lidt om, hvor vanskeligt det er at sidde og styre et land, hvilket har givet ham “respekt for dem, der sidder med det og skal træffe meget ubehagelige beslutninger. Ligesom jeg selv har skullet.”

Herfra går vi tilbage til, hvordan Holger overhovedet blev politiker, og hvorfor det netop blev i SF. For det var ikke noget, han blev født ind i. Som søn af lederen af en grundtvigiansk efterskole i Bramming nær Esbjerg kunne han lige så godt være blevet Radikal. Eller socialdemokrat. Men den negative oplevelse i gymnasiet af livet på Ribe Katedralskole, som er skildret så skarpt i Hans Edvard Nørregaard-Nielsens bog *Riber Ret*, samt Vietnam-krigen og studenteroprøret, gav ham lyst til at afprøve sig selv på arbejdsmarkedet i København, hvor han nød godt af det skattefri år 1969 (i forbindelse med overgangen til kildeskatten). Også et job som opvasker på Englandsbåden fik han afprøvet, dog uden større succes. Større betydning fik et ophold på Snoghøj Folkehøjskole, hvor han fik Finn Slumstrup som lærer, som gav ham lyst til at læse statskundskab, hvad han startede på i Aarhus i 1972.

Om sit politiske ståsted skriver han, at når han blev socialist, “skyldtes det grundlæggende

en retfærdighedssans, som jeg fik tillært i en tidlig alder. Jeg blev dårlig, når jeg i skolen kunne se, at det var de samme kammerater – oftest fra de fattigste familier – der fik de lussinger, som for adskillige lærere var den foretrukne pædagogiske metode. Jeg blev moralsk forarget over ulighederne.” Hvilket fik ham til at interessere sig for Karl Marx, herunder dennes visioner om et samfund, hvor arbejdsdelingen er ophævet. På den anden side stod han ret uforstående over for, hvad han opfattede som venstrefløjens revolutionsromantik, og han var dybt skeptisk over for Lenins tanke om partiet som arbejds-klassens avantgarde – Sovjetunionen blev for ham et skræmmende billede af, hvad det kunne føre til.

Så fandt unge Holger mere perspektiv i SF-lederen Gert Petersens synspunkt, at det – med udgangspunkt bl.a. i Allendes fald i Chile – er altafgørende, at der er et flertal for socialistiske forandringer, og at et sådant skal afspejles ved et parlamentarisk valg. Og der er han stadig. Og mens han ser adskillige fejl i både partiets og hans egen håndtering af dets deltagelse i regeringsmagten og ser en af svaghederne i SF’s tillid til aftalerne omkring udarbejdelsen af regeringsgrundlaget i 2011, hæfter han sig samtidig ved de erfaringer, SF og andre partier, herunder DF og EL, har gjort ved at stå uden for regeringen og på den måde være friere til at pålægge den pres, noget som mens dette skrives kan ses ved Radikales krav til den socialdemokratiske mindretalsregering om udskrivelse af folketingsvalg i efteråret 2022.

Det som Holger K. har svært ved at tilgive de Radikale, og her først og fremmest Margrethe Vestager, er når en regeringspartner opfører sig med samme selvstændighed som et støtteparti til skade for en anden regeringspart-

ner og dermed udfordrer dens indre sammenhæng – som det netop skete for SF 2013-14.

Det er interessant at se, hvorledes det specielt er forholdet mellem de på mange måde beslægtede partier SF og RV, der spiller en hovedrolle i Holger K.s fremstilling af magtkampene i Folketinget, begge som naturlige alliancepartnere for Socialdemokratiet. Med den særlige forskel, at RV har helt andre muligheder for at deltage i alternative kombinationer med borgerlige partier end SF, som samtidig skal sørge for ikke at miste stemmer til EL, den samling på den "yderste" venstrefløj, som erstattede kaos'et af konkurrerende partier i 1970erne og 1980erne. At de Radikale ofte står over for samme dilemma og har set politikere forsvinde til det ene nye midterparti efter det andet, beskæftiger han sig mindre med – bortset fra ubehaget ved at se folketingskolleger hoppe fra tue til tue, hvor hans eget temperament er at blive hvor man er og kæmpe derfra.

Selv oplevede Holger K. at være formand for sit parti gennem en årrække (1991-2005), hvor SF kom til at spille en nøglerolle i dansk EU-politik, og hvor han selv forvandlede sig fra en i starten instinktiv modstander af "Unionen" til en stigende erkendelse af EU's nødvendighed for bevarelsen af dansk suverænitet i en urolig verden – ganske som hans holdning til forsvarsforbeholdet, som markerer sidste trin i hans udvikling til en overbevist støtte af EU – ikke som en erstatning, men som en beskyttelse af frie nationalstaters egen ret til at samarbejde om bevarelse af deres suverænitet på et traktatligt grundlag.

Derfor er det også blevet udenrigspolitikken, som gennem årene i stigende grad har fået fokus hos Holger K., trods den bratte afslutning på den virksomhed som dansk udenrigs-

minister, han oplevede i 2014, og som han har videreført på andre platforme i sit virke som folketingspolitiker lige siden, senest i debatten om afskaffelsen af forsvarsforbeholdet. Det er karakteristisk, at det eneste positive minde, Holger K. nævner fra sin afgang som udenrigsminister mandag den 3. februar 2014, var dronning Margrethes tak til ham for gode samtaler om udenrigspolitik – i betragtning af de kun 55 dage, han fik som udenrigsminister en bemærkelsesværdig udtalelse, men velanbragt – for det har nok været på dette felt, han har sat sit vigtigste præg på dansk politik.

Her er det nok på sin plads at gå tilbage til en af de ting, som har været med til at forme Holger K. Nielsen som politiker på den danske venstrefløj – hans interesse for det socialistiske Jugoslavien, som endnu i 1980erne især i SF blev set som et godt bud på en socialistisk samfundsmodel med økonomisk demokrati. I 1978 var han i Beograd på studieophold og skrev speciale om den jugoslaviske selvforvaltningssocialisme. Men siden måtte han konkludere, at den desværre havde været en tynd fernis oven på nationale modsætninger, som siden blev slidt af for at udløse den første langvarige krig på europæisk jord siden 1945. Også dette en af de erfaringer, Holger K. har måttet drage af sin mangeårige erfaring med farerne ved for naiv tillid til tilsyneladende tilforladelige politiske projekter – her nævner han også Cuba og Sydafrika som eksempler.

Alligevel er det opmuntrende, at Holger K. mener det, når han siger "Det var det værd!" Trods de også personlige ærgrelser og omkostninger det har givet for ham. Og han giver stadig udtryk for en tillid til, at SF-deltagelse i et nyt regeringssamarbejde kan give mening. Især efter de erfaringer, man høstede med det forrige.

Og heri ligger bogens måske største aktualitet: En dygtig, erfaren og loyal partipolitikers gennemlysning af det miljø, han har bevæget sig i, og hvordan de forskellige dele af den politiske struktur i Danmark og EU har spillet sammen gennem årene. Dertil skinner et smittende engagement i samfundslivet igennem hele beretningen. Så der er ikke så lidt inspiration og insider viden at hente i denne velkrevne og meget personlige erindringsbog fra en dansk politiker, som i 1990'erne kom til at spille en særlig rolle i Danmarks relationer til EF/EU og har været en af de mest markante politikere på den moderate danske venstrefløj.

ANARKISME

Dolors Marin: *Anarkisme – en grundbog*,
Forlaget politisk revy, 2021, 272 s.,
ISBN: 9788773783986

Af Morten Thing

Selvom en del af Kropotkins og Bakunins skrifter er oversat til dansk, og at vi har fået et par antologier og indførsler, så er det ikke noget overføddighedshorn. Derfor var jeg på forhånd glad ved tanken om 'en grundbog'. Og specielt da fra én, som er specialist i den spanske anarkisme, som er noget underforsynet i den lille danske litteratur om anarkisme. Måske skulle man lige nævne, at oversætteren til denne bog, Lars Troels Møller i 2016 udgav Malatestas lille, fine bog *I caféen. Samtaler om anarkismen og friheden*.

Dolors Marin ved virkelig meget om anarkisme, og hendes intention om at skrive en grundbog er en god ide. Desværre lider hendes

bog under forskellige irritationsmomenter, som man må lære at leve med. Hun er en *namedropper*. Fx skriver hun s. 155: "Individualister var også Ricardo Mella, Fermí Salvochea og Antonia Maymón." Så må man jo formode, at vi et andet sted i bogen får at vide, hvem de er, ud over individualister. Og de er ganske rigtigt nævnt et andet sted hver, men uden yderligere oplysninger. Det kan være, at de er kendte i Spanien, men i en dansk bog kræver det noget mere. Oversætteren har forsynet bogen med en række gode, oplysende noter, som man sætter pris på, men der kunne skrives mange flere.

Når nu det er en *grundbog*, så kunne man jo forvente en række styrende definitioner. Men der går længe inden hun begynder at gå i detaljer med, hvad anarkismen vil forsøde verden med. Det kommer efterhånden, så man må have tålmodighed.

Så er det det med fremmedordene. Mange spanske ord er fremmedord på dansk, men ikke på spansk. Fx bruger hun ordet 'naturisme' om én "som tager udgangspunkt i naturmedicin". Men på dansk betyder 'naturisme' som regel 'nudisme'. Så er der ordet 'mutualisme', som bliver introduceret uden nogen definition. Det betyder noget i retning af 'gensidighedisme', men en note havde hjulpet på det. Men hvis man læser noterne og er tålmodig, så ender man som regel med at få styr på, hvad hun mener.

Marins intention med bogen er en bog om anarkismens historie. Og da dens "særlige styrke ligger i dens mangel på et ortodokst, skriftligt synteseværk" (s. 15), så er bogen bygget op som en historie om forskellige frihedstænkere og frihedspolitikere, som ikke var vilde med autoriteter. De er altså et ret bredt indholdsmæssigt felt, vi følger. Vi begynder tilbage i 1640-

ernes England med *the levellers*, som skrev “nogle af verdenshistoriens mest antiautoritære manifeste”. Vi hører om *the diggers*, Ned Ludd og maskinstormerne. De er naturligvis meget forskellige, men har det fælles, at de gør modstand mod kapitalismen, og det gør de bl.a. ved hjælp af de fællesskaber, som de kommer fra.

Herfra går vi til ulydigheden under Den franske Revolution, som ifølge Marin fik afgørende indflydelse på anarkismen. Herfra går vi til William Godwin (1756-1836), den engelske tænker, som i 1793 skrev *Om politisk retfærdighed og ejendom*, som først i 2014 kom på dansk. Han “en af anarkismens vigtige fædre” og en radikal oplysningsfilosof. Bl.a. gik han ind for kønnenes ligestilling og var modstander af enhver autoritet. Fra Godwin går turen til Charles Fourier, Robert Owen og Saint-Simon, de franske og engelske utopister, som udkaster nye planer for samfundets indretning, også kaldet de utopiske socialister. Vi hører om deres tanker og deres praktiske forsøg.

Marin ved meget og har tænkt meget. Bl.a. nævner hun i forlængelse af utopisterne forfatterne Ursula K. Le Guin og Henry David Thoreau. Og det kunne have været interessant at se, hvor meget anarkisme, der var i deres litteratur, men på den halve side om Le Guin, nævnes kun Anarres, den måne, som er befolket af eksilerede anarkister, lidt lidt!

En tredjedel inde i bogen kommer så “De store propagandisters tidsalder: Proudhon, Bakunin, Kropotkin, Reclus og Malatesta”. Og maleren Courbet kommer også med i kapitel 5. Et meget oplysende kapitel, som spænder over en enorm mundfuld. Bl.a. skal hun også ind over Marx og Bakunins uenigheder. Og Kropotkins uenighed med Malatesta. Og det bliver lidt kort. Til gengæld er kapitel 6, som

handler om “Kvinder, industrialisering og arbejderbevægelse. Et anarkistisk fokus”, langt og grundigt og pladsen giver mulighed for at bryde den lidt telegramagtige stil. Her er mange gode oplysninger, både hvad angår historien, men også hvad der indenfor dette tema har udspillet sig i anarkismens historie. Med industrialiseringen begyndte også anarkistiske arbejderkampe.

Den Handlingens Propaganda, som lå i bombe-aktioner og i bankrøverier som finansieringsmetode, var særlig for den illegale anarkisme, som trivedes i slutningen af 1800-tallet. Mange steder blev skydevåben skiftet ud med bomber, som næsten blev anarkismens varemærke. Ikke mindst i Rusland. Men med bolsjevikernes revolution i 1917 var det slut med den russiske anarkisme. Sammen med mensjevikker, socialister og socialrevolutionære blev anarkisterne udelukket fra at fungere i Sovjet. I Ukraine kom det til et oprør, anarkistisk præget og ledet af Nestor Makhno. En del af de russiske anarkister flygtede til USA, hvor også en del af de tyske var søgt hen. Dermed kom anarkismen til at spille en rolle i amerikansk arbejderhistorie.

Den spanske anarkisme har en helt særlig stilling. Fra illegal status slår den voldsomt igennem i de få år under den spanske borgerkrig. Der er Marin på hjemmebane. Selvom man godt kunne have tænkt sig lidt mere om Spanien, er det spændende læsning.

Bogens to sidste kapitler handler om tiden efter 1945 og fremtiden. Hun ser mange tendenser til anarkisme hos 68erne og hos mange af efterkrigstidens litterære forfattere. Fordi hun ser disse tendenser hos mange, hører vi for lidt om hver enkelt, nogle gange for lidt til at bedømme, om hun har ret. Og hun ser da også positivt på anarkismens fremtid.

ERINDRINGER OM EN SOVJETISK ARBEJDSPLADS

Aksel V. Carlsen, *IMRD – Min arbejdsplads i Moskva*, mellemsgaard, 2021, 303 s., Ill., ISBN: 978-87-7237-794-0

Af Rósa Magnúsdóttir

Den dansk-ukrainske Aksel V. Carlsen flyttede med sin familie fra Danmark til Sovjetunionen i august 1956, da han var knap 11 år, og der boede han i 35 år – indtil Sovjetunionens fald i 1991. Begge årene, 1956 og 1991, var skelsættende år i sovjetisk historie, og Aksel Carlsens opvækst og arbejdsliv bar stærkt præg af at han, som historiker og forsker i Moskva, var tæt på politiske og ideologiske diskussioner om sovjetkommunismens fortid, nutid og fremtid. Nu har Aksel Carlsen udgivet en erindringsbog om sin arbejdsplads gennem mange år i Moskva, Institut for den Internationale Arbejderbevægelse, kendt under den russiske forkortelse, IMRD, som giver et sjældent indblik i en hverdag på en sovjetisk arbejdsplads.

Bogen er delt op i tre hoveddele, som hver især har tre til fire kapitler. Den første del beskriver Carlsens 22 år ved IMRD, og instituttets position i det sovjetiske politiske system. Anden del, "Min løbebane" beskriver i detaljer hverdagen og arbejdsforholdene på en sovjetisk arbejdsplads, og den tredje del, "Mennesker på min vej" handler om personligheder og menneskeskæbner – blandt andet den kendte tressergeneration og dens rolle i den akademiske forskningsverden som Carlsen bevægede sig i. Tressergenerationen voksede op under Stalin og læste på universiteterne i 1950erne når Krustjov holdt sin hemmelige tale og var derfor under

stærk indflydelse både af den hårde efterkrigstid i Sovjetunionen og tøbruddet i 1950erne. Som Carlsen siger, var denne generation "toneangivende i den offentlige debat i perestrojka-årene" og havde en vigtig funktion i den politiske udvikling som dog fandt sted i Sovjetunionen.

IMRD var en del af Videnskabernes Akademi i Sovjetunionen og derfor finansieret af den sovjetiske finanslov. Carlsen startede som ansat i informationsafdelingen i 1969 samtidig med at han læste historie på Moskvas Statsuniversitet. I 5-6 år fik han "altså løn for for at læse aviser og tidsskrifter fra Danmark, Norge og Sverige og for at lave referater" (27). Han blev optaget på Istituttets ph.d. studie i 1971 og sideløbende med sit daglige arbejde skrev han en afhandling om dansk Socialistisk Folkeparti som han forsvarede i december 1978. Han blev snart ansat som forsker i den socialdemokratiske projektgruppe ved instituttet og var i sin karriere tilknyttet flere forskergrupper, blandt andet i et projekt om "vestlige kommunistiske partiers erfaringer for aktionsenhed" og senere havde han også fokus på sociale bevægelser (28).

Ifølge Carlsen havde instituttet, udover sin hovedopgave at drive "tværfaglig samfundsforskning" (44), en rolle som tænketank, idet det leverede analytiske rapporter om "den sociale, økonomiske og politiske udvikling i Øst og Vest" (45). IMRD var tæt forbundet den sovjetiske faglige landsorganisation (VCSPS) og havde også et nært samarbejde med den internationale afdeling af det sovjetiske kommunistiske parti. Igennem sit arbejde med partiledelsen, havde IMRD derfor indflydelse på partidokumenter, programmerklæringer og generalsekretærens oplæg ved forskellige konferencer. Men som det også fremgår af Carlsens beskrivelser var forholdet mellem de akademi-

ske intellektuelle og partiledelsen altid kompliceret. Det skyldtes blandt andet forskellige uddannelsesniveauer, da de fleste i partieliten højst havde en partifunktionæruddannelse og sjældent beherskede fremmedsprog. Carlsen fremhæver i den sammenhæng “et vist mindreværdskompleks overfor akademiske intellektuelle” (47) men han mener dog at de også indså “fra tid til anden, at de intellektuelle faktisk bar på analytiske evner og havde en faglig viden, som lå udenfor partielitens rækkevidde” (47).

Carlsen lægger meget vægt på det faglige niveau af den forskning som foregik ved IMRD, men noterer dog med rette, at instituttets medarbejdere måske også var “præget af selvcensur begrundet i forskernes ønske om at fremme egne interesser ved at tilpasse sig ledelsens forventninger” (47). For at forstå livet i et autoritært samfund er det vigtigt at understrege betydningen af den bemærkning. Alt var underlagt en vis tilpasning, og Carlsen minder os tit om, at hverdagen i Sovjetunionen bar præg af at de allerfleste familier havde en fortrængt historie.

Det var også at mærke indenfor et forskningsinstitut som IMRD, da fagområder som historie og samfundsforskning – måske især historien om den internationale arbejderbevægelse – var præget af en marxistisk fortolkning som kom stærkt til udtryk i den ideologiske kamp omkring faget sociologi i 1970erne. Her er det særligt interessant at læse om pionerer indenfor sovjetisk sociologi, blandt andet Jurij Levada, som siden var med til at danne et nyt institut ved navnet Alsovjetisk Institut for Opinionsundersøgelser (VTsIOM) i 1987. VTsIOM fik i 2003 navnet Levada Centeret og er kendt for sine meningsmålinger – men er i Putins Rusland blevet stemplet som en uden-

landsk agent, hvilket tjener som en vigtig påmindelse om at forholdene på russiske arbejdspladser ikke har ændret sig til det bedre i det 21. århundrede.

Carlsens styrke ligger i hans refleksioner over menneskernes rolle i den politiserede (og på mange måder også polariserede) verden han oplevede på sin arbejdsplads: “Hvad der overraskede, men lidt efter lidt også skuffede mig, var erkendelsen af at mine kolleger på denne meget politiske arbejdsplads langtfra alle argumenterede ud fra det, jeg selv betragtede som et marxistisk grundlag” (182). Han mener dog at den opfattelse var en vigtig lektion om “den sovjetiske virkeligheds mangfoldighed” (182), og han minder også læseren regelmæssigt om, at vi i Danmark ser verdenen med eurocentriske briller, og at man ikke kan “komme uden om, hvad disse mennesker har været igennem på liv og død” (293).

Aksel Carlsen er overordnet sympatisk overfor det sovjetiske projekt. Opløsningen af Sovjetunionen i december 1991 kom for ham som et personligt og politisk chok (238), og selvom han tager afstand fra Vladimir Putins politik, så giver han ham ret i at opløsningen af Sovjetunionen var „en geopolitisk katastrofe.“ Efter Carlsens mening havde Sovjetunionen fundet vej ud af flere alvorlige kriser før i tiden, og det ville have været bedre „både for den internationale sikkerhed og for de sovjetiske folkeslag og den socialistiske samfundsvision“ (260), hvis Sovjetunionen ikke var kollapsede.

Carlsens syn på de alvorlige forsyningsproblemer fra 1970erne og som især prægede perestrojka årene er indlysende i lyset af dagens økonomiske sanktioner på Rusland. Han ser flere årsager til forsyningsproblemerne, men nævner især stigende løn og derfor stigende kø-

bekraft samtidig med at prisniveauet var stabilt. Men han er også kritisk overfor perestrojkas økonomiske politik, idet han mener at den underminerede planøkonomien før den så blev ophævet og den „økonomiske sabotage“ som betegnede 1990'erne blev sat i gang (126). Det fremgår også tydeligt, at Carlsen var skeptisk overfor „markedsøkonomi som et tryllemiddel“ (240) og havde det svært ved at se på udviklingen i Rusland i 1990'erne efter han havde slået sig ned i Danmark. Ifølge Carlsen ødelagde markedsøkonomien vilkårene for samfundsforskning i Rusland i 1990'erne. Antallet af forskere blev halveret og førte til en „omfattende hjerneflugt til udlandet“ (241). Carlsen mener dog at situationen havde forbedret sig lidt under Putin, men det er svært at være enig i den opfattelse, idet universiteter og forskningsinstitutter i dagens Rusland har været under et kæmpe pres, især siden annekteringen af Krim i 2014.

Bogen er skrevet før den russiske angrebskrig på Ukraine startede d. 24. februar 2022, men læseren fornemmer ikke, at det ville have ændret på Carlsens erindringer af sovjettiden. Her er fokus på arbejdsforholdene, og deri ligger også bogens største værdi. Den beskriver den sovjetiske videnskabsverden, hvor et institut som IMRD havde en „KGB-mand“ (111) som alle tog som givet, samt lukkede og åbne samlinger – men også dannede ramme om et socialt fællesskab og vennetjenester som mange i Rusland savner. Desværre udnytter magthaverne i Rusland det savn, og det ser derfor ud til, at mange i Rusland bliver nødt til at acceptere igen at blive overvåget på deres arbejdsplads og indespærret i en ideologisk realitet, som det kan være farligt at udfordre.

EN MEGET KORT INTRODUKTION TIL KAPITALISME

James Fulcher: *En meget kort introduktion til kapitalisme*, Forlaget Frydenlund, 2022, 136 s., ISBN: 9788772164618

Af Reinout Bosch

Hvor kort skal en kort introduktion være? Og hvad med en meget kort? James Fulcher, der har undervist i sociologi på Leicester University, har med forlaget Frydenlunds oversættelse og opdatering af denne bogs andenudgave fra 2015, forsøgt at gøre det på 120 sider. Det efterlader læseren med en lille bog, på størrelse med en håndflade, der selvfølgelig ikke indeholder nye indsigter, når overraskende langt omkring sit emne, men samtidigt ikke klart formår at syntetisere på baggrund af sit materiale.

Forfatteren forsøger at forklare hvad kapitalisme er for en størrelse, ud fra tre indledende nedslag om handelskapitalismen, produktionskapitalismen og finanskapitalismen, der hver forklares ved et historisk eksempel: East India Companies superprofitter i 1600-tallet, bomuldsproduktionens gennembrud i Manchester et århundrede senere og den prestigefyldte Baring Banks krak i 1995. Forskellige britiske eksempler der skal vise både kapitalismens forskellige former og deres lighed. Ikke overraskende, kan forfatteren tidligt i bogen konkludere, at kapitalismen er et system hvor der investeres kapital for at opnå fortjeneste.

Gennem bogens spørgsmålsudformede kapitler (Hvor kom kapitalismens fra?, Er kapitalismen blevet global? o.lign.) trækker forfatteren på de tre kapitalismeformer, der er blevet beskrevet i starten. Dette for at underbygge

hans gennemgående pointe, at kapitalismen antager forskellige former gennem historien, og selv om man ikke (længere) kan forestille sig en anden produktionsmåde, så kan man forestille sig forskellige mere eller mindre brutale former for kapitalisme, man kan leve under. Her trækker Fulcher på hans generelle forskningsinteresse, sammenligningen mellem de økonomiske systemer i Storbritannien, Japan og Sverige, for at vise at disse lande udviklede forskellige systemer i efterkrigsårene, hvilket stadig adskiller dem fra hinanden i dag.

Den gentagede pointe som bogen også afsluttes med, at forandring kun er muligt inden for kapitalismen, står i en mærkelig kontrast til andre mere marxistisk inspirerede konklusioner, om at kapitalismen baserer sig på tvungen udbytning eller, at konflikten mellem arbejde og kapital ikke kan medieres gennem velfærdsstaten. Det er en generel dobbelttydighed der præger præsentationen, der i sin historiske forståelse baserer sig på Ellen Meiksins Woods videreudvikling af Robert Brenners forståelse af kapitalismen, som opstået som en mere eller mindre tilfældighed i England, mens det samtidigt fremsættes at kapitalismen må betragtes som europæisk i sit væsen, hvilket styrkes af at kolonialismens rolle i produktionsmådens udvikling fremstår underbelyst.

Analysen trækker således på mange forskellige kapitalismeopfattelser, der diskuteres over for hinanden. Fulcher afviser visse teorier og omfavner andre, men formår ikke på den begrænsede plads han har givet sig selv, overbevise om at fremlægge hvad sammenhængen er mellem de mange forskellige forklaringer.

Forfatterens tilgang til at besvare kapitlernes spørgsmål er først og fremmest historieanalytisk. De forskellige teorier der præsenteres, for-

søger alle at nærme sig den kapitalistiske produktionsmådes væsen. Vi kan således læse at normannerne i 1066 grundlagde en centraliseret stat, der kan have hjulpet kapitalismens fremvækst i Storbritannien, men også at den feudale produktionsmåde kunne have været en forudsætning. På et punkt hvor indledningens tredeling mellem kapitalismeformer, og ønsket om at trække de lange linjer gennem historien sætter sig igennem, er i påmindelsen om de venetianske og genovesiske handelsmænd der gjorde nyskabelser inden for den finansielle kapitalisme. Da der dog ikke hævdes nogen direkte sammenhæng mellem udviklingen i handelskapital og den senere fremvækst af produktiv kapital, kan vi som læser undre os over, at netop dette bliver fremhævet, og ikke udviklingen af pengeveksler under det kinesiske Song dynasti eller lignende. Her er det som om, at ønsket om ikke kun at ville forklare kapitalismen som en britisk opfindelse, leder Fulcher til at lede inden for Europas grænser, men uden at overskride kontinentets.

Nogle af ræsonnementerne i argumentationen kan være svære at følge, i og med bogen ikke angiver de værker den i det enkelte argument trækker på. De sidste sider er brugt til at give et overblik over nogle af de benyttede værker, under overskriften "Videre læsning", men det er tydeligvis ikke alle tekster der er nævnt her. Der kan derfor findes afsnit der nævner "den velkendte forbindelse mellem den protestantiske etik og den kapitalistiske ånd" som Max Weber udpegede, men uden at den uoplyste læser kan blive peget i retning af, hvor han mon gjorde sig tanker om dette. Andetsteds er der tydeligt trukket på Perry Andersons overvejelser i *Enevældens tilblivelse*, men uden at denne refereres. Da bogens målgruppe angives

som værende særligt studerende og elever, er det en anelse upædagogisk. På samme måde gælder det en række indforståetheder, hvor der er en diskrepans, mellem bogens korte forklaring af et grundlæggende begreb som kapitalisme og dens forventning til hvilke andre indsigter læseren allerede besidder. Det gælder både historiske personer, hvor Robert Owen nævnes, uden at sætte denne utopiske socialist og progressive industrialist i historisk sammenhæng, og politiske bevægelser som thacherismen, der måske vil være kendt for et britisk studentepublikum, men hvor det samme ikke kan forventes af et dansk ditto, der er kommet til bogen med spørgsmålet, hvad kapitalismen er.

Den historiske fremstilling har sine klare meritter. *En meget kort introduktion til kapitalisme* udstiller dog også dens begrænsninger. Særligt i kapitlet om kapitalismens kriser, bliver det tydeligt, at de økonomiske kriser historisk har haft et så forskelligt udtryk, at det er svært at sige noget overbevisende kun på baggrund af deres fremtræden. I et forsøg på at dykke dybere ned i spørgsmålet trækker Fulcher på Karl Marx, men tilskriver denne en forholdsvis overfladisk overproduktionsteori, hvor økonomiens tilbøjelighed til kriser forklares med, at produktionen under kapitalismen er adskilt fra forbruget. Denne forsimpning skyldes nok Fulchers opfattelse af, at kongevejen "til en forståelse af Marx' syn på kapitalismen og kriser er at læse første del af *Det kommunistiske manifest*", hvor han ignorerer at teoretikeren Marx, brugte det meste af sit liv på et værk, hvis hovedformål det var at analysere kapitalismen bag dens umiddelbare fremtræden.

En meget kort introduktion til kapitalisme er hurtigt læst, og giver nogle gode perspektiver på hvad kapitalismen også kan være. Om end

man ikke når dybt ned i forståelsen af fænomenet, kommer man langt omkring, særligt dets europæiske historie. Formatet fungerer og bogens spørgsmålsudformede kapitler gør det let at stikke bogen i lommen og læse et par sider mens man venter på en aftale eller lige skal slå lidt tid ihjel.

FORDISMEN I DANMARK

Lars K. Christensen: *Between Denmark and Detroit: Ford Motor Company A/S and the Transformation of Fordism 1919-1966*, Aarhus Universitetsforlag, 2021, 378 s., Ill., ISBN: 978-87-7184-835-9

Af Knud Knudsen

Det er i enhver henseende en flot bog, Lars K. Christensen har skrevet om Ford Motor Co. i Danmark og fordismen 1919-66, det gælder både bogens tekst og udstyr. I et halvt århundrede havde de to store amerikanske bilfabrikker, Ford og General Motors fabrikker i København, Ford i Sydhavnen og General Motors på ydre Nørrebro. Ford startede i Heimdalsgade på Nørrebro og flyttede til Sydhavnen i 1924. General Motors tog den modsatte tur, fra Sydhavnen til Aldersrovej på Nørrebro og fortsatte frem til sidst i 1970'erne.

Da Henry Ford startede produktionen af biler i Detroit i starten af det 20. århundrede, var det med den tanke at producere en bil så billigt, at det var muligt for den store amerikanske middelklasse at anskaffe sig en. Siden blev Ford forbundet med samlebåndsproduktion og gode lønninger til arbejderne. Ford syntes hverken om stat eller fagforeninger, og begge dele

var han herligt fri for i USA. I Europa var det anderledes, og det er bogens hovedsigte at undersøge, hvad der skete med Ford og fordismen under overførslen til Europa. Gennem hele bogen fastholdes fem temaer: produktionsmodellen, markedet, ledelsen og forholdet til arbejderne (arbejdsmarkedsmodellen) og fordismen som social vision. Det er en afgjort styrke ved bogen, at den favner bredt og inddrager både ledelsesperspektivet og arbejdersiden.

Det er Lars K. Christensens opfattelse, at Ford tilpassede sig de danske forhold. En anden hovedpointe er, at fordismen ændrede sig over tid og var noget ganske andet efter 1945 end i 1920'erne. Bogens teser er velunderbyggede og klart formuleret.

Mødet med de danske fagforeninger er et hovedtema i bogen. Det er bogens tese, at den lokale ledelse af Ford fabrikken i København kom til at spille en vigtig rolle i tilpasningen af fordismen til de danske forhold. Ledelsen i København indså, at det ville være umuligt at få en bilproduktion i Danmark i gang, hvis fabrikken skulle ligge i permanent krig med fagforeningerne; derfor måtte den aftale overenskomster med fagforeningerne. Det gjorde den så i de første år.

I 1927-28 kunne ledelsen i København dog ikke fortsætte dobbeltspillet. I forbindelse med omstillingen af produktionen fra Ford T til den nye Ford A gjorde ledelsen i Detroit det klart, at nu skulle det være slut med overenskomster. Fagforeningerne protesterede, men Ford var ubøjelig. Fagbevægelsen tog ikke kampen på det helt centrale punkt, kravet om en overenskomst. Lars K. Christensens materiale viser, at fagbevægelsen var bange for, at en konflikt skulle udstille uenighederne på fagforeningssiden; måske ville ufaglærte overtage faglært ar-

bejde under en strejke. Og lønnen på Ford var i orden.

Igen påvises det, at fagforeningerne blev ved med at fungere, og at Ford-ledelsen i København hen ad vejen genoptog kontakten med fagforeningerne, pudsigt nok nødvendiggjort af ledelsens krav om at få skåret toppen af lønningerne under krisen i 1930'erne. Der blev opbygget det, som en af lederne omtalte som et "semiofficielt" forhandlingssystem.

Ford havde også alt for simple forestillinger om det europæiske marked. I Europa efterspurgtes forskellige typer af biler. Det indså General Motors tidligere end Ford. Erkendelsen af at de europæiske markeder fungerede anderledes end det amerikanske var baggrunden for, at Ford omkring 1930 opgav forestillingen om at styre alt fra Detroit og lod Fords engelske afdeling tage sig af produktion og salg i Europa.

Det kan undre, at et amerikansk/engelsk firma under krigen, hvor fremstillingen af biler gik i stå, begyndte at producere varer til besættelsesmagten, herunder mindre skibe, som kunne bruges i den tyske krigsførelse. Det var ikke desto mindre tilfældet.

De to årtier efter besættelsen er knap så udførligt behandlet som de to årtier før krigen. Det skyldes formentlig kildematerialet. I 1945 overlod den gamle Henry Ford direktørstolen til barnebarnet, den unge Henry Ford II – datteren Edsel Fords ældste søn. Han udstak en ny kurs: Ford skulle igen være et amerikansk firma, Detroit skulle igen have kontrollen over de europæiske firmaer og aktierne tilbage på amerikanske hænder. Det fremgår dog ikke helt klart af bogen, hvad Ford-ledelsen ville bruge kontrollen til, heller ikke hvorfor unge Ford II var utilfreds med det han så, da han i foråret 1948 rejste rundt og inspicerede de europæiske fa-

brikker og bl.a. besøgte fabrikken i Sydhavnen.

I forhold til arbejdssiden var det tilsyneladende en ny Ford, der stod frem efter 1945. Fabrikken oprettede et samarbejdsudvalg to år før den generelle samarbejdsaftale blev vedtaget. Arbejderne accepterede tidsstudier uden at brokke sig. Kun en enkelt kortvarig strejke er omtalt i bogen. Produktiviteten på fabrikken lå pænt i forhold til andre Ford-fabrikker. Der blev udvidet med nye lokaler til administration og lager sidst i 1950'erne. Men kort tid efter begyndte nedlukningen, den blev reelt besluttet i 1964 og gennemført i 1966. Hovedforklaringen skal formentlig findes i, at Ford havde besluttet sig for at udbygge den tyske Ford-fabrik i Köln, således at engelske Dagenham og Köln skulle være de to store Ford-fabrikker i Europa. Godt 400 var ansat på fabrikken i København, da den lukkede.

I bogens sidste store kapitel er der en fin opsamling på bogens teoretiske hovedpointer, herunder udviklingen af fordismen som social vision. Der blev i 1970'erne og 80'erne skrevet meget om Ford, fordisme og post-fordisme. Lars K. Christensen kommer kort omkring denne litteratur, men støtter sig i øvrigt til den nyere litteratur og lægger Robert Boyers teorier fra 1990'erne og frem om produktionsmodeller og deres forandringer ved overflytning til andre nationale sammenhænge til grund for sin undersøgelse, og det fungerer godt. For min skyld måtte den internationale kontekst godt være inddraget i højere grad, især for efterkrigstidens vedkommende, hvor bilsalget eksploderede, når nu der findes gode udgivelser om Ford i Europa, som omtalt i bogens afsluttende præsentation af litteratur og kilder.

Bogen bygger på et stort og forskelligartet kildemateriale fra både danske og amerikanske

arkiver, som giver mulighed for den brede analyse. Axel Sjølanders personlige arkivalier fra Rødovres lokalhistoriske samling er et oplagt scoop i skildringen af tiden efter besættelsen. Lars K. Christensens historie om Ford-fabrikken er både spændende industrihistorie og arbejderhistorie.

MERE NOSTALGI END HISTORISK ANALYSE

Freddie Kristiansen: *Mordet på Kalvebod Brygge. Den socialdemokratiske presses liv og død*, Forlaget Frydenlund, 2021, 164 s., Ill., ISBN: 9788772164359

Af **Nina Trige Andersen**

Tyve år efter, at *Aktuelt* blev lagt i graven, satte forhenværende journalist på avisen Freddie Kristiansen sig for at analysere, hvad der egentlig gik galt. Hvordan mere end et århundredes socialdemokratisk pressetradition kunne formøbles i en sådan grad, at det førte til den totale destruktion. Kristiansen kalder lukningen af *Aktuelt* i 2001 et mord, endda et mord, der foregik ustraffet og næsten ubemærket, og som hurtigt begyndte at glide udi glemslen. En glemsel han med bogen *Mordet på Kalvebod Brygge. Den socialdemokratiske presses liv og død* vil gøre sit til at udsætte.

Paradoksalt nok annoncerede det FH-finansierede medie A4 året efter udgivelsen af bogen at de ville genoplive *Aktuelt* – men selvfølgelig i digital form. Chefredaktøren for A4 begrundede det med, at “Danmark savner et politisk medie, der tager sit udgangspunkt i lønmodtagernes synsvinkler.”¹

Hvad det indebærer, står imidlertid temmelig tåget. Det er noget med at bringe "Christiansborgs diskussioner tættere på den, der foregår på fabrikkens cementgulv og på de offentlige institutioners vinylfirkante," fortæller chefredaktøren i et interview til Altinget.

Netop en tåget opfattelse af, hvem målgruppen er for et medie som det hedengangne *Aktuelt* (i en periode kaldet *Det fri Aktuelt* og tidligere *Social-demokraten*, og endnu tidligere *Socialisten*), og hvorfor den målgruppe har brug for sit eget medie, er en central del af Kristiansens forklaring på, hvorfor det gik så galt for avisen. Den formåede ganske enkelt ikke at fungere som modvægt til borgerliggørelsen af arbejderklassen og af Socialdemokratiet – og den formåede heller ikke at konkurrere på markedsvilkår med den borgerlige presse. Det var der heller ikke megen mening med. Som Kristiansen skriver i et af de afsluttende kapitler:

"LO mente tilsyneladende, at ideer og visioner var udtømte. Og på den baggrund var det måske i situationen den rigtige beslutning at likvidere avisen. Det havde næsten været værre at se Aktuelt som en del af storkapitalistiske mediekoncerner, selvom det tilsyneladende ikke havde generet LO."

Men, tilføjer Kristiansen, "Det forkerte var, at det overhovedet nåede så vidt, at der skulle træffes en så katastrofal beslutning."

I bogen fortæller Kristiansen historier fra den socialdemokratiske presses tidlige år med Pios illegale blade over en egentlig etableret daglig socialdemokratisk avis, der kunne sætte en politisk dagsorden og påvirke begivenhedernes gang med et fantastisk veludviklet netværk af lokalaviser i snart sagt hver en flække af lan-

det – og til efterkrigstidens gradvise udviskning af meningen med det hele frem til 1980ernes totale integritetskollaps.

Det er en til tider grusom historie om socialdemokratisk magtmisbrug over for journalister og redaktører, om inkompetence parret med arrogance, om svimlende millionbeløb, der bliver kastet efter dem med mest kendiskapital og de bedste forbindelser, frem for at give en chance til folk på gulvet med konkrete planer, ideer og visioner.

Og så er det først og fremmest en historie om mænd. Mandlige journalister, mandlige redaktører, mandlige politikere, mandlige ledere af fagbevægelsen. Det gør Kristiansen sig ingen overvejelser om overhovedet undervejs, selvom det er så påfaldende, at det skriger til himlen. Den eneste kvinde, der har en reel rolle i den historie, Kristiansen skriver, er Lisbeth Knudsen, der fra starten af 1990erne fik den umulige opgave at redde *Det fri Aktuelt* fra sig selv efter flere års neoliberal sandkasse under ledelse af tv-journalister. Nogen relation til fagbevægelsen havde hun imidlertid ikke, men blev hentet ind fra en redaktørpost i den borgerlige presse. Men i det mindste vidste hun noget om at lave avis, som Kristiansen konstaterer, hvilket i avisens historie ikke var en selvfølge, men noget, der var værd at fremhæve som et plus.

Kristiansen indleder bogen med at understrege, at han ikke er historiker, men journalist: "Intentionen har derfor været i et historisk lys at forsøge at analysere årsagerne til, at der ikke mere findes aviser i arbejderbevægelsens regi. Dette er gjort ud fra en journalistisk synsvinkel, hvor egne oplevelser fra et mangeårigt virke ved Aktuelt indgår."

Det er ærgerligt, at Kristiansen ikke allierede sig med en historiker i dette forsøg. Det 'histo-

riske lys', han sætter analysen ind i, har ingen anden logik end kronologi, der er ingen systematisk behandling af kildematerialet – i stedet er udvalgte artikler fra avisens historie gengivet nærmest i helhed og indimellem helt ukommenteret – og man får lidt følelsen af, at Kristiansen allerede havde besluttet sig for, hvad konklusionen på analysen skulle være, inden han gik i gang med bogen. Fra sine egne år i avisens tjeneste har han formentlig naturligt nok også dannet sig ret faste meninger om sagen, og det historiske lys kommer derfor næsten til at fremstå som en slags staffage.

Det betyder ikke, at bogen ikke rummer interessante oplysninger og beskrivelser. Først og fremmest fra hans egen tid på avisen i 1970'erne og 1980'erne, hvor man kan mærke Kristiansens indignation over den idioti og inerti, der bliver udvist fra ledende lag både på avisen og i fagbevægelsen.

Derfor er det også så meget desto mere besynderligt, at Kristiansen i sin afslutning af bogen primært bruger siderne på at begræde den formelle afstand, der er kommet mellem fagbevægelse og Socialdemokratiet. "Nu kan fagbevægelsen ikke mere entydigt defineres som et socialdemokratisk foretagende. Her ligger måske også en del af forklaringen på svækkelsen i både Socialdemokratiet og fagbevægelsen," skriver han, og ekspliciterer ikke, hvad det direkte har at gøre med analysen af *Aktuelts* storhed og fald, men man må formode, at han mener, der er en forbindelse. Men de mænd, der borgerliggjorde *Social-Demokraten* og siden *Aktuelt*, og de mænd, der tog de fatale beslutninger fra 1980'erne og frem, som endeligt gjorde avisen overflødig, de var – alle som en – socialdemokrater af den helt traditionelle slags, solidt placeret i de øverste lag af den etablerede fagbevægelse.

I det afsluttende kapitel "Arbejderbevægelsens nedtur" viser Kristiansen også, at han først og fremmest har blik for det, der var engang, og ikke det, der er opstået siden. Egentlig mærkeligt, når nu han netop er journalist og ikke historiker. Den manglende orientering mod samtiden efter 'mordet på Kalvebod Brygge' får ham også til at være mere pessimistisk, end der egentlig er grundlag for – fx når han påstår, at "interessen for arbejderbevægelsen i historisk perspektiv kun eksisterer i begrænset omfang". Faktisk har interessen næppe siden 1970'erne været større end i dag, hvilket bl.a. Arbejdermuseets arrangementer, Arbejderhistoriefestivalen, de genoplivede Nordic Labour History konferencer, og den nye Nordic Labour Film Festival vidner om. Dermed bliver bogen også mere nostalgi end en egentlig analyse.

Kristiansens udlægning af "den socialdemokratiske presses liv og død" viser gennem historiske eksempler, hvad en presse i arbejderklassens tjeneste kan, når den er bedst, og dermed indirekte også, hvorfor der er lige så meget brug for en sådan presse i dag som i slutningen af det 19. århundrede. Men den viser samtidig, hvorfor det med sikkerhed ikke bliver hverken ledende socialdemokratiske kræfter eller ledelsen af fagbevægelsen (der jo i øvrigt stadig stort set er sammenfaldende), der kan genskabe en sådan i nutiden.

Note

1. Fischer, Cecilie: *A4 Medier genåbner Aktuelt*. Alttinget den 27. september 2022 <https://www.alttinget.dk/artikel/a4-medier-genaabner-aktuelt>

HØJSKOLEFÆLLESSKAB SOM MODVÆGT TIL INTERNATIONAL DEMOKRATISK KRISE

Bjørn Førde: *Meet the World in Elsinore: Stories about the International People's College, 1921-2021*, Den Internationale Højskole, 2022, 224 s., Ill., ISBN 978-87-88735-11-6

Af **Kristian Katholm Olsen**

Det indeværende år har som bekendt budt på en begivenhed, hvor man allerede snakker om, at der er et før og et efter 24. februar 2022, hvor Rusland invaderede Ukraine. Man kan argumentere for, at den periode vi ser ind i, i endnu højere grad, end den i forvejen gjorde, stiller krav om international dialog, empati og forståelse. Det er værdier, som Den Internationale Højskole (IPC) i Helsingør abonnerer på, og det har højskolen gjort, lige siden den blev grundlagt i 1921. I anledning af 100-års-jubilæet for skolen er der skrevet en yderst grundig bog om bl.a. dens historie, dens værdier, hvad tidligere kursister har fået med i bagagen fra deres ophold og de fysiske rammer, der møder en, når man har sin gang på IPC. Altså er det på mange måder den perfekte bog til at tiltrække kursister fra nær og helst fjern. Bogen eksemplificerer tydeligt, hvor stor betydning det har, at der er mellemfolkelige demokratiske initiativer som denne højskole, og bogen vil i sagens natur derfor også være anbefalelsesværdig for den slukørede pessimistiske læser, der higer efter eksempler på, at der er kræfter, der ønsker at forsvare samtalen på tværs af holdninger og kulturelle baggrunde, nu når demokratierne globalt set generelt er under pres fra autoritære kræfter.

Nøgleord kan være brugbare til at give et overblik over en bogs indhold, og hvis man skal udlede nogle nøgleord i denne sammenhæng, vil nogle af de første, der umiddelbart ville falde mig ind, være fællesskab og Grundtvig. Der er afsat et helt kapitel til "fællesskab", som er et ord, der særligt kendetegner oplevelsen af at være på højskole, hvor internationale kursister spørger, hvordan danskere vil oversætte dette ord, da det lige som hygge ikke har en direkte international ækvivalent. Nogen foreslår "togetherness" som en mulig oversættelse; men her indvendes det, at det ord ikke er dækkende nok, da togetherness er noget, du også kan opleve med en enkelt person, som eksempelvis er der for dig i en situation, hvor du har det svært. Med udgangspunkt i mine egne erfaringer som tidligere elev på Silkeborg Højskole oplever jeg "fællesskab", i relation til højskolen, som en følelse af tilknytning mellem en stor gruppe af mennesker, der hurtigt kan opstå, hvor man deler en større sag imellem sig, og hvor man åndeligt forbliver en del af dette fællesskab, der i realiteten ophører ved højskoleopholdets afslutning, hvor kursisterne går hver til sit. Det fremgår, at kursisterne på IPC oplever det samme som mig på dette punkt. Jeg deler den opfattelse, der skildres i bogen, om at de efterfølgende kurser og elevstævner i relation til højskolen ikke kan genskabe den fællesskabsfølelse, der udvikles under det oprindelige højskoleophold, selv om det er denne følelse, man i høj grad jagter. Jeg vil derfor vove den påstand, at IPC-elevernes tanker om højskolefællesskabet ikke er unikke – spørger du hovedparten af tidligere højskoleelever, og de vil sandsynligvis have gjort sig mange af de samme erfaringer.

Det andet nøgleord, Grundtvig, er svært at komme udenom, både når man taler om IPC

og om alle andre højskoler i landet, da man ikke kan undgå at se højskolernes værdigrundlag i relation til Grundtvig. Der er forskellige fortolkninger af Grundtvig, og man ser både konservative og liberale værdigrundlag, hvis man kigger ud over landets højskoler. I denne sammenhæng stikker IPC sig ud fra mængden, men må siges at være mest liberal i sit grundsyn, da den kan siges at have en del til fælles med Silkeborg Højskole, hvor fokus er på individet og dets udvikling i ansvar for fællesskabet. Det er et liberalt tankesæt, der ligger nærmere de værdier, man ser hos IPC, end dem, man ser på fx Rønshoved Højskole i Sønderjylland. I denne højskoles værdigrundlag i paragraf 4, stk. 5 står der "Friheden opnås kun i bundetheden til det, vi værdsætter og tror på". Fokus er her også på frihed for den enkelte, men på IPC og mere liberale højskoler vil du ikke på samme måde lægge vægt på bundetheden til dine rødder, nationalt og kulturelt, som det ligger implicit i førnævnte formulering.

Det fremgår dog af Bjørn Førdes jubilæumsskrift, at IPC lægger vægt på, at man møder andre kulturelle baggrunde gennem forståelsen af sin egen, og at sigtet er, at der opnås øget forståelse og tolerance for andre måder at opfatte verden på. Det er dog en markant forskel tilgangsmæssigt, at man hos Rønshoved Højskole har det syn på verden, at førsteprioriteten skal være, at man forstår og værner om sine kulturelle rødder, hvor man hos IPC omvendt har den verdensforståelse, at man bør betragte det internationale og mellemfolkelige som førsteprioritet. Det er en væsentlig forskel, selv om begge typer af højskoler betragter frihed og åbenhed som vigtige værdier.

Begge tilgange har indbyggede åbenlyse fordele ved sig, da man ved den konservative til-

gang arbejder på, at kursisterne opnår forståelse for, hvor de kommer fra, så de bedre kan møde deres omverden. En fordel ved den liberale internationalistiske tilgang er, at man gennem øget forståelse mellem kulturer bedre kan løse globale udfordringer, fordi man søger det internationale sammenhold frem for splittelse, hvilket også fremhæves i bogen en hel del gange. En ulempe ved den konservative tilgang er omvendt, at forståelsen mellem kulturer bliver mindre, hvilket kan besværliggøre det internationale samarbejde, mens dybe kulturelle forskelle gennem den internationalistiske tilgang, der praktiseres hos IPC, kan skabe udfordringer, der kan generere store konflikter. Dette er også noget, der lægges vægt på i bogen, hvor det beskrives, at kulturmøderne på IPC giver mange udfordringer, og at ingen skal påstå, at det er nemt; men grundlæggende har de involverede følelsen af, at det er det værd.

At læse om argumenterne for en internationalistisk tilgang til højskolelivet er en væsentlig grund til at anskaffe sig bogen, og det styrker også bogen, at du får en masse interessante perspektiver fra de internationale elevs side, så det ikke kun er danskeres erfaringshorisont, der skildres.

Bogen byder også på irritationsmomenter. Det kan som neutral læser opleves unødvendigt, at man ser nedslagspunkterne i højskolens historie i relation til verdenshistoriske begivenheder osv.

Her kunne forfatterne godt have begrænset sig, da vi i forvejen har at gøre med en omfangsrig bog. Derudover bliver der sprunget en del i tid, hvilket kan være frustrerende i forhold til at bevare overblikket. Det er ikke alle passager, der er lige relevante for dem, der ikke går med tanker om at blive kursist på højskolen, så hvis

man ikke gør det, kan det være en god idé at være selektiv med, hvilke kapitler man læser.

Overordnet set er det, selv med de kritisable aspekter af bogen for øje, en rigtig god følelse at læse og have læst bogen både af de grunde, jeg opremser i det indledende afsnit, fordi den er så positiv over for international mellemfolkelig forståelse, og at man i bogen kan mærke dedikationen til IPC's værdier så tydeligt.

BLODLANDENE

Timothy Snyder: *Bloodlands: Europa mellem Hitler og Stalin anden udgave*, Gads Forlag, 2022, 576 s., Ill., ISBN: 978-87-12-07048-1

Af Kim Frederichsen

Når man beskæftiger sig med det østlige Centraleuropa, kan man ikke ofte nok erindre om, at Europa-Parlamentet i 2009 indstiftede den 23. august, årsdagen for Molotov-Ribbentrop traktaten, som europæisk mindredag for ofrene for de totalitaristiske diktaturer.

Særligt med tanke på Ruslands imperialistiske erobrings- og udryddelseskrig mod Ukraine er det et velvalgt tidspunkt forlaget har valgt til at genudgive Timothy Snyders hovedværk om Blodlandene – et område fra det centrale Polen til det vestlige Rusland, hvor 14 millioner mennesker blev myrdet af de nazistiske og kommunistiske regimer med hver deres system af koncentrationslejre og industrialiseret massedrab. Forfatteren ser de to politiske systemer som ensartede i deres anti-demokratiske væsen og ved, at bestræbelsen på realisering af deres utopiske projekter skulle udfoldes i det samme geografiske rum.

Selvom Snyder anerkender Lenins forudgående terrorstyre, så vælges 1933 til begyndelsestidspunkt for bogens undersøgelse, både fordi Hitler det år kom til magten, men også fordi Stalin samme år for første gang anvendte hungersnød som et politisk middel til at knække nakken på en befolkningsgruppe, den ukrainske bondestand. Det stalinistiske projekt var blevet påbegyndt allerede fra 1930 med dekulakiseringen – en deportation og/eller henrettelse af de mest driftige bønder – og tvangskollektiviseringen af det sovjetiske landbrug.

Samtidig med Stalins hungersnød overtog Hitler magten i Tyskland, hvor den økonomiske udbytning og politiske forfølgelse af jøderne, men også de kommunistiske og socialdemokratiske partier blev påbegyndt umiddelbart samtidig med magtovertagelsen.

Imens strammede Stalin sit greb om USSR ved at slippe det hemmelige politi løs på befolkning med det formål at udrydde ikke bare reelle, men også indbildte modstandere af regimet eller de magtbaser, de frygtede, kunne opbygges. Fra 1934 til kulminationen af Den Store Terror 1938-39 fjernede Stalin ikke bare sine modstandere i de øverste politiske lag, men drev også en strøm af ganske almindelige mennesker til henrettelsespladserne og GULag, mens et vestligt heppekor af sovjetsympatisører troede på og forsvarede de absurde forklaringer, regimet leverede som begrundelser.

Også Hitler benyttede sig af terror, som de lange knives nat i 1934 især rettet mod SA, til at konsolidere sin magt og opnå støtte fra centrale samfundsinstitutioner som militæret.

I mellemkrigstidens Nazityskland nåede udrensningerne ikke samme blodige omfang som i USSR, hvor terroren også var rettet mod bestemte sociale klasser og etniske grupper (f.eks.

ukrainerne), som blev arresteret og tvunget til at tilstå absurde fiktive forbrydelser for derefter at blive sendt i lejre eller henrettet, så det lokale NKVD kunne overopfylde de fiktivt opstillede kvoter for henrettelser og deportationer udstedt fra centralt hold i Moskva. Ved domstolene kunne man ekspedere op til 60 sager i timen eller 1301 dødsdomme i løbet af en enkelt nat. Fra centralt hold kunne 2000 dødsdomme godkendes i løbet af enkelt arbejdsdag. Alt sammen fordi det var sat i et industrialiseret system, hvor domstolene fulgte forhørsledernes indstillinger, og muligheden for appel var fjernet.

Samtidig udrullede nazisterne deres system af KZ-lejre, som ifølge forfatterens udregninger var 25 gange mindre end det tilsvarende sovjetiske GULag system, og hvor der “kun” var 267 dødsdomme i Nazityskland 1937-38 mod 378.326 i Sovjetunionen i samme periode.

Hvor terroren i Sovjetunionen blev forsøgt holdt skjult af hensyn til folkefrontspolitikken, var den i Tyskland langt mere åbenlys, og offentlig synlig f.eks. i form af pogromer som Krystalnatten, mens “de nationale operationer” i Sovjet kostede omkring tusind gange så mange menneskeliv

Nazisterne omgikkes med planer om at løse deres såkaldte jødiske problem ved at tvangsdeportere dem til f.eks. Madagaskar, men det blev efterhånden opgivet til fordel for tanken om KZ-lejre i en polsk lydstat, da størstedelen af den europæiske jødiske befolkning allerede boede i Polen og det vestlige USSR.

Nazisterne og kommunisterne kunne nå til enighed om at fjerne Polen fra verdenskortet. Enigheden blev til Molotov-Ribbentrop traktaten med dens hemmelige tillægsprotokol om Europas opdeling i interessesfærer. Med invasionen af Polen indledte Tyskland en ny type

krig, ikke bare Blitzkrieg, men en terrorkrig mod civilbefolkningen og i foragt for krigens love – i en pendant til vore dages russiske invasion af og krigsmetoder i Ukraine – fik de tyske soldater at vide, at Polen ikke var et rigtigt land og deres hær ikke en rigtig hær. Fra tysk side begyndte forfølgelsen af polske jøder og krigsfanger umiddelbart efter besættelsen, mens der samtidig fra sovjetisk side blev sendt tilfangede polske officerer i de til lejligheden oprettede GULag lejre med 109.400 indsatte. Fra begge sider blev der foretaget imperialistiske annekteringer af landområder og udvidelser af egne territorier. Fortyskning eller sovjetisering skulle fjerne den polske identitet – igen en pendant til den bestræbte russificeringspolitik i de besatte ukrainske områder. Den sovjetiske Endlösung blev henrettelsen af polske officerer ved Katyn, den tyske udviklede sig til oprettelsen af jødiske ghettoer og KZ-lejre især på polsk område, Holocaust. Molotov-Ribbentrops Europa var et helvede af deportationer, KZ-lejre og massehenrettelser.

Traktatens Europa brød sammen med Nazitysklands angreb på Sovjetunionen. Ifølge forfatteren skete det ikke på grund af et ideologisk modsætningsforhold, men for at sikre sig tilstrækkeligt med territorium og ressourcer til at kunne udfordre Storbritannien. Fra tysk side betød det en plan om at sulte lokalbefolkningen ihjel for at skaffe plads.

Den største fejlurdering i Stalins liv var at afvise alle efterretninger om et forestående angreb. Blodbadet på østfronten førte til, at to hære forblødte på deres diktatoriske føreres ordre, og at civilbefolkningen blev oversat for nye overgreb – i Ukraine havde den tyske blodtørst et omfang, så sovjetmagten kom til at fremstå som det mindste af to onder. Det er

forbavsende og utroligt, at de to krigsførende parter midt under kampene fandt det gavnligt at afsætte så mange ressourcer af materiel, mandskab og logistik til at gennemføre så omfattende kampagner af deportationer og massemyrderier. Hvor det i de nazistiske områder var udryddelserne både i ghettoer, modstandslommer og KZ-lejrene, var det i Sovjet deportationer af hele folkeslag anklaget for politisk upålidelighed.

I et afsluttende efterskrift, skrevet specifikt til genudgivelsen, reflekterer forfatteren på væsentlig vis over modtagelsen af sin bog om Blodlandene og andre værker i samme geografiske område, og han kommer især ind på spørgsmålet, om det rimelige at sammenligne de to regimers massedrab, da det var et af de store kritikpunkter ved værkets førsteudgivelse. Her fremsætter han det meget væsentlige argument, at der ikke er tale om en sammenligning, fordi det ville kræve, at de to ideologier og de handlinger, der blev foretaget i deres navn, bliver adskilt fra hinanden, så deres respektive komponenter kan sammenlignes, men derimod bygger på en inklusionsproces, der tager udgangspunkt i det territorium, som begge parter ønskede at beherske, og hvor de som følge af de på den baggrund førte politikker begik massedrab. Som Timothy Snyder rigtigt påpeger, vil udsagnet "du kan ikke sammenligne" om de to systemers massemyrderier kun føre til, at forskningen og tænkningen standser.

Et bemærkelsesværdigt træk ved afslutningen af anden verdenskrig er, at det lykkedes Stalin at beholde stort set alle de landområder, han havde handlet sig til med Molotov-Ribbentrop pagten. For det østlige Centraleuropa betød Nazitysklands nederlag ikke befrielse, men en ny totalitær besættelse og de sidste voldsomme

statsligt organiserede masse-mordsbølger, der skyllede henover og gennemvædede Blodlandene. GULag nåede sin største udbredelse både i areal og antal fanger efter afslutningen på verdenskrigen, og Blodlandene bidrog så rigeligt med ofre. Hertil kom tvangsdeportationer og etniske udrensninger f.eks. i forbindelse med nye grænsedragninger. Hvertil skal lægges den hungersnød, der fandt sted i forbindelse med misvæksten og genkollektiviseringen i de første efterkrigsår i Sovjetunionen (og som forfatteren tilsyneladende overser) eller de skueprocesser – ofte med et antisemitisk indhold – der fandt sted i det østlige Centraleuropa, efter Sovjetmagten var blevet udbredt dertil. Antisemitismen synes at have udgjort en central del af grundlaget for den politiske undertrykkelse i det østlige Centraleuropa (uanset antallet af ledende politikere og politiske politifolk med jødisk baggrund blandt de nye magthavere), hvor fortællingen om Holocaust gled i baggrunden for en fortælling om de slaviske folks, som det blev forventet ville være mere systemloyale, ofre.

En af de ting, der springer læseren i øjnene, er forfatterens omfattende brug af talangivelser i værket. Men man savner undervejs, at han gør rede for, hvordan han er nået frem til dem, f.eks. et samlet formodet dødstal på 14 millioner ofre for Blodlandene. Både Bent Jensen og den russiske historiker Oleg Mozokhin har dokumenteret, hvordan det er meget vanskeligt at fremskaffe pålidelige eller præcise opgørelser over antallet af døde, blandt andet fordi NKVD efterfølgende forfalskede og dermed formindskede deres egne interne opgørelser. Som læser får man ikke rigtig svar på, hvordan eller hvorfor forfatteren kvalificerer dem, eller kildekritisk lid til dem selvom et helt afsluttende kapitel vies til det spørgsmål, kommer

det kun i ringe grad og i for kortfattet form ind på overvejelserne om valget af metode ved dets fastsættelse. I forbindelse med spørgsmålet om Holodomor – drabet på den ukrainske bondestand gennem hungersnød – savner man som læser, at forfatteren samtidig erindrer, at samme metode også blev taget i brug i de kornproducerende områder af det sydlige Rusland og i Kasakhstan. Holodomor mister ikke sin betydning ved at mindes, at metoden også blev anvendt længere ud end alene til Ukraine. I forlængelse heraf må det også problematiseres, at forfatteren i sit snævre geografiske fokus (s. 142), hævder, at “den store terror var således primært en kulak-aktion, der ramte Ukraine hårdest”, når nu den sovjetiske terror ramte så bredt, omfattende og vilkårligt i alle dele af det sovjetiske samfund i hele dets territoriale udbredelse uanset etnicitet eller klassetilhørsforhold. Det er en for voldsom nedskrivning af omfanget og udbredelsen af Den Store Terror, uanset hvor blodigt det også i Ukraine gik for sig. En tredje problemstilling er den manglende omtale af den polske rolle i jødeforfølgelserne, især fordi det har været et meget ømtåleligt, omstridt og omdiskuteret emne i den polske samfundsdebat. Problemet er ikke forfatterens fokus på at fremhæve eksempler på polakkers hjælp til jøder, men at skyggesiden synes at være helt fraværende. Forfatteren tillægger begrebet realpolitik stor betydning og mener, at udenrigspolitiske forhold, forhindringer og aspirationer fik indflydelse på førte politik og bølgerne af udrensninger, men han synes derved at overse eller forklejne det ideologiske aspekt. Både Stalin og Hitler var politikere, for hvem ideologien ikke bare var et røgslør, men et trosgrundlag af virkelig betydning for prioriteter og beslutninger, hvilket til tider kan

synes at gøre årsagsforklaringerne for snævre, især når begrundelserne for masseudrensninger skal findes, og de ikke alene kan tilskrives økonomiske overvejelser eller en rolle som erstatningssejre for fejlslagne dispositioner og programmer, som forfatteren ellers gennemgående hævder. Hertil kan lægges den tilsyneladende forglemmelse af hungersnøden i Sovjetunionen efter den fejlslagne høst i 1946, og nedtoningen af de skueprocesser med antisemitiske overtoner, der under senstalinismen fandt sted andre steder end i Polen.

Med sin mere end en million døde fremstår Holocaust ofte for mange som *Historien* om massebord i Blodlandene. Men uanset hvor meget Holocaust er et billede på umenneskelighed i ideologiens navn, så kan det ikke stå alene som beskrivelse af eller billede på omfanget. Det samme gælder Holodomor. Der foregik i 1930'erne-1940'erne i en omfattende blodrus et ubegribeligt folkemord i det østlige Centraleuropa. Da ansvaret for forbrydelsen ikke kan gøres op eller deles ud i en sammenligning af hvor mange ofre de to ideologier, nazismen og kommunismen, hver havde ansvaret for, må de to totalitære ideologier betragtes som lige medskyldige.

I dag står vi midt i, at en ny imperialistisk krig igen hærger i en del af det samme område, Ukraine, og Blodlandene kræver nye ofre. Derfor er det, uanset at der er tale om til tider forfærdende læsning, vigtig, at Snyders bog er blevet genudgivet som en advarsel mod følgerne af at lade sig forlede af imperialistiske ideologier og demagoger og dermed lader umenneskeligheden og blodbadet få fornyet frit løb i et Europa, hvor den multilaterale regelbaserede verdensorden, som er kommet under så voldsomt pres efter så møjsommeligt at være

blevet bygget op siden afslutningen på anden verdenskrig, ellers skulle beskytte os mod nye krige og massemyrderier.

ARBEJDERBEVÆGELSENS VEJVALG I NORDEN I STARTEN AF 1920'ERNE

Kjersti Bosdottor, Lars Ekdahl, Anne Hedén og Aapo Roselius (red.): *Början på en ny epok – arbetarrörelsens vägval i nordisk samhällsutveckling under 1920-talet (Arbetarrörelsens kulturhistoriska sällskaps årsbok 2020)*, Arbetarrörelsens kulturhistoriska sällskap, 2021, 304 s., ill., ISBN: 9789151981475

Af **Torkil Sørensen**

Medlemsbogen for Arbetarnas Kulturhistoriske Sällskap i Sverige i 2020 var samtidig sidste del af en trilogi, der fokuserede på den nordiske arbejderbevægelse i årene lige efter Første Verdenskrigs afslutning. I 2017 kom et tilbageblik på 100 år til *Då var det 1917*, mens medlemsbogen i 2018 så tilbage på *Den röda våren 1918*. Der bliver fortalt om udviklingen både i fagbevægelsen og blandt de politiske partier. Her i anmeldelsen vil mest blive omtalt sidstnævnte grupperinger.

Selv om der er og var mange lighedstræk mellem de nordiske lande, så forløb disse års kampe mellem den militante og den mere moderate del af arbejderbevægelsen ganske forskellige fra land til land. Niels Finn Christiansen fortæller i et kapitel om *Den danske arbejderbevægelse mellem oprør og normalisering 1919-1923*. Her hedder om DKP: "Partiets historie i første halvdel af 1920'erne blev [...] karakteriseret ved permanente fraktions- og personkon-

flikter, der i praksis reducerede DKP til en ubetydelig faktor i dansk politik".

Der er flere danske bidragsydere til bogen. Knud Knudsen fortæller om dansk fagbevægelse 1919-24, Jesper Lundsby Skov skriver om parlamentarisk demokrati, mens Henning Grelle fortæller om Stauning og Morten Thing om Marie Nielsen. Da dette tidsskrifts læsere nok kender mest til danske forhold, vil der her blive fortalt lidt mere om de andre tre nordiske lande på det tidspunkt.

Norge var usædvanlig ved at Arbejderpartiet fra 1918-23 valgte en militant linje og fra 1919 blev medlem af Kommunistisk Internationale, Komintern. Ole Martin Rønning fortæller historien, der begyndte med flertal for en revolutionær linje på et landsmøde i marts 1918. I 1920 var en af de norske delegerede til Kominterns 2. kongres den senere socialdemokratiske partiformand Einar Gerhardsen. Deltagerne i kongressen måtte rejse hjem med Kominterns vidtgående 21 teser om et centralistisk parti. Det blev for meget for den moderate opposition, der i januar 1921 stiftede Norges Socialdemokratiske Parti. Men også blandt flertallet i Arbejderpartiet begyndte begejstringen for Moskva at mindske. To landsmøder i henholdsvis februar og november 1923 gjorde op med Kominterns linje, og på det sidstnævnte landsmøde stemte 169 for den nu mere moderate partiledelse, mens 103 stod for den kommunistiske linje. Så udvandrede mindretallet, der 4. november dannede Norges Kommunistiske Parti.

I Finland var situationen endnu mere dramatisk i 1918 efter landets selvstændighed, som beskrevet i et kapitel af Aapo Roselius. Landet blev kastet ind i borgerkrig mellem røde og hvide. De røde tabte, og af de 92 socialdemokratiske medlemmer af Rigsdagen flygtede godt

40 til Rusland eller gik under jorden, et tilsvarende antal sad i fangeleje, og fem blev henrettet. Nogle af flygtningene til Rusland som Otto Kuusinen og Kullervo Manner dannede i august 1918 det finske kommunistparti. Kuusinen vendte illegalt tilbage 1919-20 – i nogle perioder forklædt som kvinde – og han fik skrevet program til Socialistiske Arbejderepartiet, SA, der blev dannet 13.maj 1920. Før det havde venstresocialister prøvet at vinde magt på landsmødet i det socialdemokratiske parti SDP i december 1919, men ingen af oppositionens kandidater blev valgt til ledelsen, og i stedet opstod så SA, der ved ridsdagsvalget i 1922 opnåede 15 procent af stemmerne. Men i august 1923 blev partiet forbudt, og nu var det legale og moderate Socialdemokrati i stand til at få næsten 30 procent af stemmerne ved valg i 1924. Kommunisterne stillede nu op via valgforbund, der fik 10 procent af stemmerne. Trods nederlaget i borgerkrigen i 1918 vedblev kommunisterne – også efter Anden Verdenskrig – at være en større faktor i finsk politik end i de tre skandinaviske lande.

Mens Socialdemokratiet i Danmark fik regeringsmagten i 1924, så skete det i Sverige allerede 1921-1923. Partiet havde ved valget fået hele 36,2 procent af stemmerne – en andel Stauning først nåede midt i 1930'erne. Ved valg til Rigsdagen i september 1920 havde socialdemokraterne i Sverige dog kun fået 29,7 procent af stemmerne mens Socialdemokratiske Vänsterpartiet, SSV, der siden udviklede sig til Sveriges Kommunistiske Parti da havde fået 6,4 procent af stemmerne. Kommunistpartiet blev siden splittet flere gange i løbet af 1920'erne, men det skete efter den epoke bogen fokuserer på.

Anne-Marie Lindgren konkluderer i indled-

ningen, at arbejderbevægelsen i alle de nordiske lande definitivt blev splittet i en socialdemokratisk og en kommunistisk del. Men som skitseret ovenfor foregik den udvikling ganske forskelligt fra land til land.

KRIGSFANGERNE PÅ LANGELAND

Peter Krogsted Nielsen: *Strandingen – krigsfangerne på Langeland i sommeren 1945*, Forlaget Frydenlund, 2022, 245 s., Ill., ISBN: 978-87-7216-382-6

Af Kim Frederichsen

Da anden verdenskrig og dermed den tyske besættelse af Danmark sluttede, kom Danmark til at stå med et uventet flygtningeproblem, der ikke alene handlede om de mange tyske flygtninge, som kom til Danmark i slutningen af krigen, men mere uventet med en række krigsfanger af især sovjetisk herkomst, som enten var blevet ført til Danmark i løbet af besættelsen af de tyske styrker, eller som kom hertil på anden måde i krigens sidste dage. Et af disse tilfælde var en flydedok med 1400 krigsfanger af fransk, belgisk og sovjetisk oprindelse, som gik på grund ved Påø Strand på Langeland den 4. maj 1945.

Historiker Peter Krogsted Nielsen har gennemført det til dato mest omfattende studie af krigsfangerne på flydedokkens skæbne før, under og efter tiden på dokken og Langeland. De første kapitler tager således udgangspunkt i flydedokkens vej fra Sassnitz til Påø som en del af Operation Hannibal, der havde til formål at redde så mange tyske militære og civile samt materiel, men også (krigs)fanger væk fra den

fremrykkende sovjethær som muligt. Oplevelserne for krigsfangerne ombord bygger især fra den katolske krigsfange (senere præst) Camille Badies erindringer, og forfatteren følger, hvordan flydedokken undervejs kom ud af kurs, da dens slæbebåd som følge af engelske flyangreb kappede slæbetovet. Endelig stødte flydedokken på grund ud for Påø – til stor overraskelse både for de ombordværende krigsfanger og den lokale befolkning. Et større bjergningsarbejde blev iværksat fra begge sider, og i løbet af de følgende dage blev de fleste krigsfanger reddet i land, mens enkelte druknede.

Enkelte gårde åbnede deres hjem for fangerne, men efterhånden kom der mere styr på indkvarteringen og bespisningen af dem. Fødevarer blev indsamlet fra møller, mejerier, gårde og købmandsbutikker, og forsamlingshuse brugt til indkvartering. Syge og sårede fanger blev indlagt på hospitalet i Rudkøbing. De følgende kapitler beskriver, hvordan arbejdet efterhånden blev sat i system først ved Danske Kvinders Beredskab, særligt med formanden for lokalafdelingen i Rudkøbing Ellen Christensen som en ledende skikkelse. Hurtigt fandt indkvarteringen mere permanente former.

De ca. 600 fransktalende blev indkvarteret på skoler og gårde på Sydlangeland, hvor de var populære gæster i private hjem og i enkelte tilfælde som landarbejdere på omkringliggende gårde. Derimod blev de ca. 800 sovjetiske soldater samlet på Rudkøbing skole. De sovjetiske soldater var blevet behandlet værre end de fransktalende af tilbageholdelsesmagten og derfor også i værre forfatning. Det skyldtes både den manglende sovjetiske tiltræden af 1929 Geneve krigsfangekonventionen, den manglende interesse eller forsorg for egne tilfangetagne soldater (der af de sovjetiske myndigheder blev be-

tragtet som en art forrædere) og den ideologiske dimension af krigen på østfronten, der også betød, at de sovjetiske fanger af de nazistiske tilfangetagere blev set ned på som en slags undermennesker. Forsorgen og forplejning blev derfor indledt med et bad og en aflusning efterfulgt af lægetjek især for plettyfus og bespisning inden indkvarteringen i klasselokalerne. Internt opretholdt soldaterne en skarp disciplin både fysisk og politisk under ledelse af de øverste officerer og politiske kommissærer i lejren. Derudover udførte soldaterne et omfattende husflidsarbejde og eksternt opførte de koncerter, tog på udflugter og spillede fodbold mod de lokale hold.

Kontakten til krigsfangerne blev opretholdt gennem en selvbestaltet krigsfangekomite med den lokale politibetjent König, formanden for Danske Kvinders Beredskab Ellen Christensen, pastor Helge Grell, den lokale kommunistleder og modstandsmand Valdemar Møller samt telegrafassistent Christensen, der havde været udstationeret for Store Nordiske i Rusland og derfor sammen med sin hustru kunne fungere som tolk (den første tolk var den russiskfødte grevinde Ahlefeldt-Laurvig, men af politiske årsager kom hun og de sovjetiske soldater ikke godt ud af det med hinanden). Efterhånden som Røde Kors overtog ansvaret, blev den danske komite mere eller mindre gået til fordel for en ledelse under overlærer Ravn

En af bogens absolutte hovedstyrker er undersøgelsen på baggrund af sovjetisk kildemateriale af, hvad der skete med de sovjetiske krigsfanger efter deres afrejse fra Langeland den 17. august 1945 og dermed gør op med mange af de myter, der siden har eksisteret om de sovjetiske krigsfangers skæbne. De fleste fanger blev sendt til NKVDs filtreringslejr ved Rib-

nitz, hvor de efter grundige forhør og udfyldning af spørgeskemaer, der skulle afsløre eventuelle ideologiske svigt mod sovjetmagten under tilfangetagelsesperioden, enten blev sendt i fornyet militærtjeneste, sendt til GULag eller, i de færreste tilfælde, hjemsendt.

Selvom der er mest positivt at fremdrage om det anmeldte værk, så er der også enkelte ting, der undervejs kunne forundre denne anmelder. Værket er forsynet med et forord af Bo Lidegaard, der er så intetsigende, at man må håbe, at forlaget ikke har betalt for dyrt for dette formentlige pr-stunt. En anden, der har medvirket ved tilblivelsen af værket er historikeren Harald Hartvig Jepsen, som formentlig er den herhjemme, der ved mest om de sovjetiske krigsfanger, besættelsesmagten hentede til Danmark som tvangsarbejdskraft, og deres hjemsendelse, og som også har samarbejdet med forfatteren om at skrive kapitlerne 6 og 7, da de som nævnt indeholder den væsentligste nye viden i udgivelsen, og det må derfor i nogen grad undre, at samarbejdet kun nævnes i kolofonen og ikke i en eller form på bogens forside. Endelig er det for denne anmelder problematisk for forståelsen af de sovjetiske krigsfangers baggrund, at der ikke gøres mere ud af at fremdrage, at Sovjetunionen var en ideologisk baseret statsdannelse, hvor ideologien, kravet til landets borgere om at leve efter dens principper og politiske paroler, og mistroen til dem, der ikke gjorde det er af afgørende betydning for flere af bogens tematikker, såsom de sovjetiske fangers fysiske tilstand ved ankomsten, den interne organisering i den sovjetiske lejr i Rudkøbing eller filtreringen af krigsfangerne med den iboende statslige mistillid til alle soldater, der havde ladet sig tage til fange. Først efter Stalin-tiden begyndte et tøbrud også i forhold til synet på de tidligere krigsfanger.

Disse få skønhedspletter til trods vil denne anmelder meget varmt anbefale nærværende bog til alle, der måtte interessere sig for militær-, besættelsestids-, flygtninge- eller sovjetisk historie. Spørgsmålet om allierede krigsfanger eller fordrevne (i allieret jargon *displaced persons*) i Danmark er fortsat stærkt underbelyst (som forfatteren anslår, kan det dreje sig om op til 30.000 personer), og man kan kun ønske sig, at dette værk må være en inspiration til, at der tages yderligere hul på udforskningen af dette uhyre vigtige, men oversete tema omkring besættelsestidens afslutning.

NORSK DEBAT OM FREMTIDEN FOR ARBEJDERHISTORIE

Arbejderhistorie 1–2022, årgang 36, årbok for Arbejderbevægelsens arkiv og bibliotek.

Vort norske søstertidsskrift udkommer som en årlig bog. I udgaven for 2022 er temaet for den sidste del af årbogen en debat om fremtiden for arbejderhistorie skrevet af forskellige norske historikere. Her præsenteret i tidsskriftets egen introduktion til temaet:

Bidragene gir forslag til ulike retninger for arbejderhistoriens framtid. Flere foreslår å utvide feltet og trekke inn nye grupper.

Jonas Bals peker på at arbeiderklassen i Norge har endret seg betydelig de siste årene. Stor innvandring fra land utenfor Europa og en betydelig arbeidsinnvandring etter EU-utvidelsen i 2004 har skapt en langt mer mangfoldig arbeiderklasse. Disse arbeidernes historie må bli en del av framtidens arbeiderhistorie, og Bals tar til orde for en ny arbeiderminne-innsamling...

Knut Kjeldstadli er inne på noe av det samme. Han peker på at arbeiderhistorien må utforske hva det betyr at arbeidet har en internasjonal dimensjon. Det dreier seg både om å følge produktjonskjedene og transnasjonale konserner, og det dreier seg om å undersøke transnasjonal arbeiderorganisering. Kjeldstadli tar også til orde for en arbeiderhistorie som tar inn over seg overgangen fra industrikapitalisme til informasjons- og tjenesteteknologi. Nye kategorier av arbeidstakere har kommet til og bør få sin historie. Det gjelder både utdanningsgrupper og det gjelder et voksende sjikt på randen av det ordinære arbeidsmarkedet, et prekariat.

Også Gro Hagemann vil utvide horisonten. Med utgangspunkt i dagens pandemi viser hun hvordan ulike kriser, der den rådende normaliteten har kommet i spill, har åpnet opp for nye perspektiver. Andre grupper enn de som tradisjonelt har vært gjenstand for arbeiderhistorien har blitt trukket fram og etablerte fortellinger blir utfordret. En framtidsrettet arbeiderhistorie bør gripe fatt i disse mulighetene og kanskje særlig utvide blikket til å omfatte arbeid som skjer utenfor markedet.

Hallvard Tjelmeland tar til orde for å vektlegge grupper som tidligere ikke har fått så mye oppmerksomhet. Særlig peker han på disse som har stått i formidlende roller mellom et grunnplan og en elite, personer som var organisk intellektuelle innenfor arbeiderbevegelsen. Men Tjelmeland vil også utvide arbeiderhistorien tematisk der arbeiderbevegelsens forhold til religion får større oppmerksomhet.

Johanne Bergkvist mener at de fattige må få en plass i arbeiderhistorien. Hittil har den i stor grad dreid seg om de etablerte og organiserte arbeiderne og mindre om marginaliserte grupper, om folk som falt utenfor. Slik sett er dette beslektet

med Kjeldstadlis ønske om å trekke prekariatet og løsarbeiderne inn i historien. Men Bergkvist peker også på at arbeiderhistorien i større grad må gå inn i fattigdomspolitikken og også at arbeiderbevegelsens tvetydige holdning til fattigdomsproblemet bør undersøkes. Ved å trekke de fattige inn i historien på denne måten vil det tilføre nye perspektiver til arbeiderhistorien og gi ny innsikt gjennom å stille spørsmål ved avgrensinger og blindflekker.

Åsmund Borgen Gjerde er den som vil gå mest radikalt til verks. Han tar utgangspunkt i arbeiderhistoriens glanstid i 1970-årene. Da var mellomkrigstidens avradikalisering og reformismens gjennombrudd i arbeiderbevegelsen det sentrale omdreiningspunktet. På grunnlag av det, foreslår han at det nå må være Arbeiderpartiets transformasjon fra sosialisme til nyliberal oljekapitalisme som blikket må rettes mot. Med andre ord tar han ikke til orde for ytterligere utvidelse av feltet, men foreslår tvert imot en konsentrasjon om det han oppfatter som nåtidens akutte problemer.

Også i Danmark bliver der diskuteret både i Selskab for Arbejderhistorie, SFAH, og i redaktionen af Arbejderhistorie hvilke temaer det er værd at fokusere på den kommende tid. Som i andre spørgsmål er her inspiration at hente fra en anden del af Norden.

Der er i øvrigt i Årbogen også en første del om en række forskellige aspekter af norsk arbejderhistorie. Der er ni artikler om emner som f.eks. tidlig arbejderidræt og samarbejdsformer inden for den store Aker concern.

Ansvarlig redaktør er Ole Martin Rønning, og *Arbejderhistorie* kan læses gratis online på www.idunn.no/arbejderhistorie

ET FESTSKRIFT I ARBEJDER-HISTORISK PERSPEKTIV

Louise Nyholm Kallestrup, Jesper Majbom Madsen og Klaus Petersen (red.): *Krig, rom og cola: Et festskrift til Nils Arne Sørensen*, Syddansk Universitetsforlag, 2021, 363 s., Ill., ISBN: 978-87-408-3364-5

Af Kim Frederichsen

Hvis festskrifter er en tradition, så er det som minimum en lige så stor tradition, at anmeldere skal rynke på næsen af dem, bemærke at artiklerne tilsyneladende er løftet ud af forfatterens skuffer, eller ellers ikke ville have set dagens lys, og sikkert også at de ikke kan sættes ind i en eller anden form for overordnet sammenhæng. Denne tradition for at rynke på næsen, og vi skal her se bort fra at det indledningsvist nævnes, at modtageren egentlig ikke bryder sig om festskrifter og tilsyneladende gerne havde set sig selv fritaget fra at modtage et, har altid fremstået mere eller mindre uforståelig for nærværende anmelder, der umiddelbart kan konstatere, at det ofte er muligt netop indenfor denne genre at finde artikler eller emner, der ellers næppe ville være blevet undersøgt eller publiceret. Mindst af alt i en tid hvor universiteterne lider under djøfficerede ledelser, og institutter og afdelinger som følge deraf synes undervundet den besynderlige ide, at forskere, hvis løn betales af danske skatteydere, så vidt muligt skal publicere i snævre engelsksprogede udgivelser, hvis prestigefyldthed synes at bestå i at være så utilgængelige for den danske offentlighed som overhovedet muligt. Derfor må traditionen for den dansksprogede

publicering i festskriftsformatet hilses velkommen, også selvom nærværende anmelder vil begrænse sig til at forholde sig til de artikler, der har relevans i et arbejderhistorisk perspektiv – i den brede forstand, som dette tidsskrift rummer.

Jeg skal i denne sammenhæng derfor springe let og elegant over de af artikler, der reflekterer Nils Arne Sørensens interesse for Romerriget og i stedet for begynde med Erik Kulavigs meget betydningsfulde studie af de menige soldaters oplevelser i den kejserlige russiske hær. Kulavigs analyse viser, at et umådeligt bureaukrati kombineret med officerernes nedlædende og manglende evne til mandskabsføring (et historisk og aktuelt kronisk problem i Rusland – og sikkert også i mange andre hære gennem tiden) betød, at bolsjevikkerne med deres propaganda blandt de menige soldater i 1917 fiske i rørte vande. I forlængelse heraf undersøger Klaus Petersen i en dansk kontekst, hvordan militære konflikter har ført til socialpolitiske forandringer og forbedringer. Selvom forfatteren selv anerkender, at modsætningen ikke var altafgørende for den politiske udvikling i perioden 1948-1950erne, at det trods en række interessante betragtninger om den socialpolitiske udvikling og tækning samt en relativ fyldig konklusion er vanskeligt at se sammenhængen mellem de to, og man derfor kunne ønske, at aspekterne om de socialpolitiske debatter var blevet yderligere udfoldet under en anden vinkling. Spørgsmålet om frygten for atomkrig i den brede offentlighed, danske statslige oplysningsfilm herom og også med henblik på hvervning af frivillige til det danske civilforsvar synes længe at have udgjort omdrejningspunkterne i Casper Sylvests forskning, som det sam-

menfattes i hans artikel om oplysningsfilm om følgerne af atomkrig i den tidlige kolde krig. I den forbindelse er det værd at erindre, at man på de sovjetiske militærakademier konsekvent underviste i brugen af atomvåben i tilfælde af en varm krig. Karen Gram-Skjoldager skriver om den ofte oversete Gabriele Rohdes indsats i Det Danske Råd i London og fremsætter derigennem nogle væsentlige betragtninger i et kønshistorisk perspektiv om, hvordan køn til tider spillede en større rolle end kvalifikationer, hvad man kunne ønske sig, vi var ved at sætte os udover i vores samtid. Per Boje og Jeppe Nervers præsterer at beskrive den amerikanske indflydelse på det 20. århundredes teknologiske udvikling og påvirkning af danske produktionsvirksomheder helt uden at komme ind på emnet industriarbejdere og udviklingens påvirkning af deres arbejdsformer og hverdage. Rasmus Mariager og Niels Wium Olesen foretager en gennemgang af socialdemokratiske partihistorier og jubilæumsskrifter fra 1904 til 2018. Udover en række analyser af skrifternes indhold gør forfatterne nok så væsentligt opmærksom på, at partiets historiesyn har udviklet sig, fordi partiet har bevæget sig fra en internationalistisk demokratisk socialistisk vision i begyndelsen af perioden til en pragmatisk systembevarelse af visionens indfrielse i form af velfærdssamfundet i slutningen af perioden, og der argumenteres for, at det i Socialdemokratiet har skabt nogle problemer omkring selvforståelse, politik og eksterne kommunikation. Michael Bregnsbo undersøger om grundlovsfilmen af 1949 var så stor en fiasko, som datidens dagspresse gjorde den til, og om Dansk Kulturfilm i så høj grad var en socialdemokratisk formidlingskanal, som kritikkerne gjorde den til, særligt i sammenligning med deres sam-

tidige film om Peter Sabroe (med Mogens Wieth i en af sine absolutte glansroller), og han konkluderer, at kritikken af de manglende kunstneriske kvaliteter ved grundlovsfilmen var mere berettiget end anklagerne om skjult socialdemokratisk påvirkning af filmens temaer og budskaber. Kim Salomon fremsætter en række betragtninger om Murens fald som begreb brugt i eftertidens politiske debatter til at italesætte og forstå globale begivenheder.

Der er på den ene side tale om et velredigeret festskrift, hvor artiklerne søges samlet i tre overordnede temaer "krig", "transnationale og internationale historier" samt "magt, iscenesættelse og historiebrug", men man kunne have ønsket, at redaktørerne havde brugt den samme energi på korrekturlæsning, hvor især Sissel Bjerrum Fossats ellers interessante artikel om, hvordan Statsradiofonien i mellemkrigstiden måtte forholde sig til det sønderjyske grænsespørgsmål og naboskabet til Tyskland, forstyrres af mange sproglige fejl.

Festskrifter rummer ofte artikler, der behandler emner, som ellers næppe ville være blevet undersøgt eller gjort tilgængelige for en bredere offentlighed. Og det er så absolut positivt – også ud fra det arbejderhistoriske perspektiv, som udgør rammen for nærværende anmeldelse. Der er en række artikler omhandlede lige fra den menige soldats oplevelse af krig over opfattelsen og de deraf følgende ønsker om at påvirke masserne til partipolitisk ideologi, som kun kan føre til en anbefaling af, at læseren af nærværende linier selv finder inspiration til at dykke ned også i det her omhandlede festskrift for at læse og lade sig inspirere eller måske ligefrem overraske af de emner, der tages op her.

Arbejderhistorie udgives med støtte fra SFAHs støttemedlemmer:

Fagbevægelsens Hovedorganisation, Rør- og Blikkenslagernes Fagforening, Murerarbejdsmændenes Klub 3F Århus, 3F Københavns Personaleforening, FOA Vejle, Dansk Metal, FH Hovedstaden, Socialistisk Folkeparti, HK Kommunal Hovedstaden.

SFAH'S BESTYRELSE

Mads Bruun Pedersen, 41 67 70 49, madsbruunpedersen@mac.com (formand)

Christian Holtet, 81 74 00 68, christian.holtet@gmail.com

Ulla Jeppesen, 40 20 30 08, ujeppesen@gmail.com

Lars Johansen, 40 81 63 23, lkj@def.dk (suppleant)

Irene Odgaard, 30 61 90 12, iodgaard@kranen.dk

Peter T. Christensen, 23 33 55 69, petoch@gmail.com

Kenn Schoop, 21 64 94 32, kennschoop@mail.dk

Peter Raben, 44 13 01 83, peterraben2100@gmail.com (suppleant)

REDAKTIONEN AF ARBEJDERHISTORIE

Anders Dalsager, 31 15 19 79, andersdalsager@gmail.com

Astrid Elkjær Sørensen, 31 70 91 31, astridelk@hotmail.com

Bent Gravesen, 31 23 71 34, gravesenbent@gmail.com

Charlie Krautwald, +45 42 78 30 31, charlie.krautwald@uia.no

Heidi Vad Jønsson, 65 50 90 56, hej@sdu.dk

Iben Bjørnsson, 61 26 51 60, ibenbjoernsson@gmail.com

Jesper Jørgensen, 35 24 54 90, jjo@arbejdernuseet.dk

Josef Batikha, 21 28 66 87, jpb@ruc.dk

Nina Trige Andersen, 20 88 59 30, nina.trige.andersen@gmail.com

Thomas Wegener Friis, 25 67 63 80, twfriis@sdu.dk

ANMELDEREDAKTIONEN

Kim Frederichsen, 21 47 75 59, kimfrederichsen@gmail.com

Torkil Sørensen, 61 20 28 44, torkildk@yahoo.com

REFEREEPANEL

Danmark

Hans Aage (RUC), Hanne Abildgaard, Torkil Adersen (Danmarks Tekniske Museum), John Bertelsen (tidl. Videnscenter for Specialpædagogik), Jacob Bjerring-Hansen (Bornholms Museum), Allan Borup (tidl. KU), Claus Bryld (tidl. RUC), Peter Bugge (AU), Gerd Callesen (tidl. ABA), Lars K. Christensen (Roskilde Museum), Niels Finn Christiansen (tidl. KU), Ning de Coninck-Smith (AU), Carina Dalgas (KU), Keld Dalsgaard Larsen (Museum Silkeborg), Jens Engberg (tidl. AU), Søren Federspiel (tidl. CBS), Peter Frederiksen, Jan Friis, Carsten Frimand, Jørgen Goul Andersen (AAU), Christoffer Green-Pedersen (AU), Henning Grelle (tidl. Arbejdernuseet & ABA), Lise Lotte Hansen (RUC), Peer Henrik Hansen (Koldkrigsmuseum Langelandsfort),

Olav Harsløf (tidl. RUC), Søren Hein Rasmussen (tidl. AU), Merete Ipsen, Sanne Aagaard Jensen (CBS) Thomas Juhl, Niels Jul Nielsen (KU), Caspar Jørgensen (KUAS), Lars Jørgensen (Tidl. RUB), René Karpantschof (tidl. KU, forfatter), Hans Kirchhoff (tidl. KU), Michael Kjeldsen (RUC), Søren Kolstrup (tidl. SDU), Karl Christian Lammers (tidl. KU), Bo Lidegaard, Leif Littrup (KU), Nicklas Freisleben Lund (SDU), Karin Lützen (RUC), Anders Mathiesen (RUC), Flemming Mikkelsen (tidl. KU), Rune Møller Stahl (KU), Bertel Nygaard (AU), Laila Ottesen (KU), Lykke L. Pedersen (Nationalmuseet), Hans Uwe Petersen (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Klaus Petersen (SDU), Anna-Birte Ravn (tidl. AAU), Bente Rosenbeck (tidl. KU), Marianne Rostgaard (AAU), Mogens Rüdiger (AAU), Steen Scheuer (SDU), Erik Strange Petersen (tidl. AU), Therkel Stræde (SDU), Morten Thing (tidl. RUB), Jytte Thorndahl (Energimuseet), Anne-Lise Walsted (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Anette Warring (RUC), Inger Wiene (tidl. Københavns Bymuseum), Poul Villaume (tidl. KU), Niels Wium Olesen (AU).

Finland

Tauno Saarela (Helsingfors universitet)

Norge

Åsmund Egge (Universitetet i Oslo), Knut Einar Eriksen (tidl. Arbejderbevægelsens arkiv og bibliotek/Universitetet i Oslo), Sven G. Holtmark (Institutt for forsvarstudier).

Sverige

Stellan Andersson (tidl. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek), Lars Björlin (tidl. Södertörns högskola), Drude Dahlerup (tidl. Stockholms Universitet, RUC), Urban Lundberg (Instituttet för Framtidsstudier), Michael F. Scholz (Uppsala Universitet), Klas Åmark (Stockholms universitet).